

חכמתכם ובינתכם

יהודית ודמוקרטית
מקורות ושאלות

רחוב הישיבה 1, אלון שבות | 073-2903529
www.yesodot.org.il | yesodot@yesodot.org.il

חִכְמַתְכֶּם וּבִינְתְּכֶם

יהודית ודמוקרטית
מקורות ושאלות

כתיבה: צוות יסודות
עריכה: יובל אהלי ואביעד יחיאלי
עיצוב ועימוד: עבריה שטאובר
מנכ"ל: שלום וייל

© כל הזכויות שמורות לארגון "יסודות"

תוכן עניינים

4 פתח דבר | שפה חדשה לברית הישנה

חלק א | יהודית שהיא דמוקרטית

8 הסכמת העם

12 הכרעת הרוב

16 איזונים ובלמים

20 זכויות המיעוט

24 מבט מסכם

חלק ב | דמוקרטיה שהיא יהודית

28 פתיחה

29 הסכמת העם | מברית לחוזה חברתי

32 הכרעת הרוב | שותפות ביצירת הדין

34 איזונים ובלמים | ביזור הכוח

36 זכויות המיעוט | צלם אלוהים כעוגן לחירות

מערכי שיעור

42 מערך שיעור 1 | 'למה מי אמר?' - עיקרון הסכמת העם

45 מערך שיעור 2 | הרוב קובע?! - עיקרון הכרעת הרוב

49 מערך שיעור 3 | מי שומר על השומרים? - איזונים ובלמים

54 מערך שיעור 4 | 'הנה ברוש לבדו' - זכויות המיעוט

מאמר מסכם

58 מי נתן את ההוראה? - על חינוך יהדות ודמוקרטיה | שלום וייל, מנכ"ל יסודות

פתח דבר | שפה חדשה לברית ישנה

השנים האחרונות בישראל הציבו בפנינו מראה מורכבת, ולעיתים אף מבהילה. נדמה כי הולכת ומשתרשת בקרבנו הנחת יסוד דיכוטומית, המבקשת לחלק את החברה באופן בינארי ושטוח: אלו שאמונים על הזהות היהודית והמסורתית, לעומת אלו הנושאים את דגל הישראליות והדמוקרטיה. המשוואה הפשטנית הזו אינה נשארת רק במרחב התיאורטי. היא מזינה את פוליטיקת הזהויות, מתפתחת ברשתות החברתיות וצפה אל פני השטח בכל צמתי ההכרעה הכואבים של דורנו – משברים פוליטיים, תוכניות מדיניות סוערות ומחלוקות חוקתיות עמוקות. הקיטוב הזה, שבו כל מגזר מתבצר בעמדותיו, הפך לאבן נגף בחברה הישראלית, בעוד מערכת החינוך מוצאת את עצמה לעיתים קרובות משקפת ומעמיקה את הפיצול המבני הזה. החברה הישראלית ניצבת כיום בפני סכנה ממשית של התפרקות לאוסף פרטים המנוכרים זה לזה, נטולי עומק זהותי ומורכבות לאומית רחבה.

בנקודת השבר הזו נולדה החוברת שלפניכם. היא לא מגיעה מתוך רצון לטשטש את המחלוקות או להציע פשרות קלות ורדודות, אלא מתוך דרישה עמוקה לחתור למורכבות ולראיית עומק. הצורך בה הוא לא רק פדגוגי, הוא צורך קיומי. אנחנו זקוקים לשפה חדשה-עתיקה שתעמיק את הזהות הלאומית שלנו על שני אדניה – היהודי והדמוקרטי. לא כשבטים שנכפה עליהם לחיות תחת קורת גג אחת, אלא כשותפים לסיפור היסטורי וערכי, גדול ומתחדש.

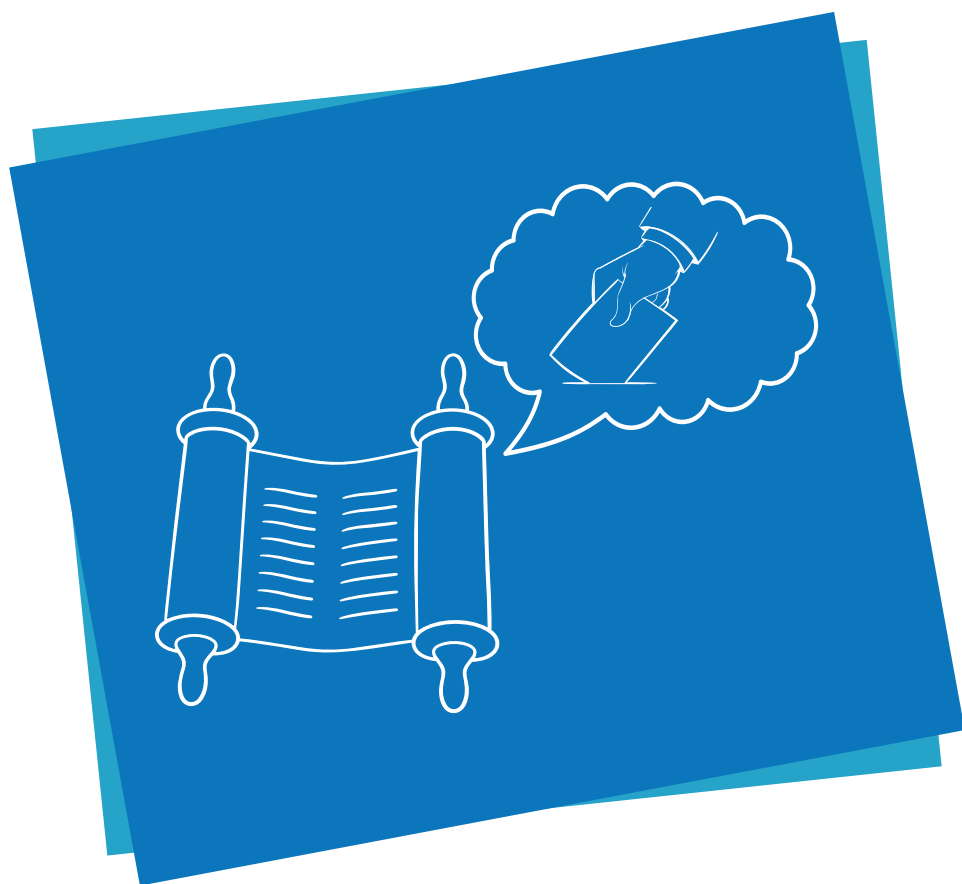
הבשורה והחידוש של האסופה שלפניכם טמונים בהבנה שהמתח המדובר בין יהדות לדמוקרטיה הוא במידה רבה למראית עין בלבד. ישנו חבל טבור סמוי אך איתן המקשר בין השתיים. זו לא סינתזה מלאכותית, אלא כזו שנבנית מפרישת מקורות ושאלות שבכוחה להראות כיצד הערכים ההומניסטיים והדמוקרטיים הנעלים ביותר – חירות, שוויון, הגבלת הכוח וזכויות המיעוט – אינם נטע זר במורשת ישראל, אלא יונקים ישירות מארון הספרים שלה. אומנם ישנן נקודות חיכוך ואף סתירות בין ערכים יהודיים לדמוקרטיים, אך רבות יותר הן נקודות החיבור ביניהם, ואנחנו מקווים שלימוד המשותף יסייע לגשר על המפריד.

לאורך הדפים הבאים יתגלה כי רעיונות שנראים מודרניים לחלוטין מקורם במקרא, וכי הם לובנו ועוצבו בעולמם של חכמי ישראל דורות רבים לפני שנוסחו במערב. במקביל נלמד כיצד הגותם של פילוסופים דמוקרטיים קלאסיים מהדהדת תפיסות מקראיות יסודיות של ברית ואחוזה ואף נשענת עליהן. הלימוד בחוברת מציע היפוך מבטים מרתק: הוא מזמין אתכם לבחון את מושגי המשטר הדמוקרטי דרך משקפי ההלכה ומחשבת ישראל, ומייד לאחר מכן להתבונן בהגות המדינית המערבית דווקא דרך המקורות והניסיון ההיסטורי של עמנו.

כדי שהתובנות הללו לא תישארנה במגדל השן הרעיוני, החוברת מעוצבת ככלי עבודה חי, המיועד לעורר שיח ער בכל מרחב חינוכי וקהילתי. היא בנויה כמפת דרכים המזמינה את אנשי החינוך להתמודד באופן אקטיבי עם

שאלות שנועדו לאתגר מוסכמות, לעורר פולמוס ולחייב בירור עמדות נוקב, ולאחר מכן גם להנחיל את התהליך הזה לתלמידיהם. לצורך זה שולבו בחוברת מערכי שיעור ייעודיים, שבעזרתם ניתן לעורר את השיח הזה הלכה למעשה. עם זאת, השימוש בחומרים הללו אינו מוגבל לשעות הלימוד הפורמליות. הוא שואף לחלחל אל שגרת היומיום של בית החינוך, להעשיר את תרבות המחלוקת, ולשמש מצע לבתי מדרש, למועצות תלמידים ולמפגשי היכרות ישירים בין שבטי החברה הישראלית.

לא תמצאו בחוברת הזו תשובות מוכנות מראש, אלא הזמנה למסע עיוני ומעשי. יש בה פתח לפסיעה אל הקומה הבאה של החינוך הזהותי בארצנו – בניית נרטיב ואתוס המבוססים על יציבות, אחריות ואיחוד הלבבות. היא מיועדת אומנם לאנשי חינוך, אך היא פונה לכל אדם ששואף לחיות לאור ערכי תורת ישראל ושעקרונות הדמוקרטיה הם נשמת אפו. אנו מזמינים אתכם לפתוח את השערים, להעמיק במקורות, להתווכח, לחשוב, ולמצוא בתוכם את המצפן לעיצוב חברת מופת שהיא יהודית בשורשיה ודמוקרטית בערכיה.

חלק א

יהודית שְׁהִיא דְּמוֹקְרַטִית

הסכמת העם

עיקרון הסכמת העם נשען על הנחת היסוד שהכוח הפוליטי והזכות למשול אינם שייכים לאדם מסוים באופן טבעי או מולד, אלא הם פיקדון המופקד בידי השלטון על ידי האזרחים. כלומר לגיטימיות המשטר אינה נובעת מכוח הזרוע, מירושה או מיכולות אישיות יוצאות דופן, אלא מהסכמתם של אלו הכפופים לו. ללא הסכמה זו, השלטון הופך לכפייה שרירותית המאבדת את תוקפה המוסרי.

בבסיס העיקרון עומד "החזקה החברתית": האזרחים מוותרים על מרכיבים בחירותם האישית ומעבירים סמכויות ניהול לידי מוסדות השלטון, וזאת בתמורה להגנה על ביטחונם, על זכויותיהם ועל הסדר הציבורי. ההסכמה היא המנוע המאפשר למדינה לתפקד כיחידה אחת; היא זו שהופכת את החוקים ממערכת של ציוויים חיצוניים להסכמות משותפות שחברי הקהילה רואים עצמם מחויבים להן מרצון, מתוך הבנה שהן משרתות את טובת הכלל.

ההסכמה העם אינה אירוע חד-פעמי המתרחש רק ברגע הקמת המדינה או ביום הבחירות, אלא תהליך מתמשך ודינמי. כדי שההסכמה זו תהיה בת-קיימא, השלטון מחויב בדין וחשבון שוטף כלפי הציבור ושקיפות בפעולותיו. כאשר השלטון פועל שלא כמנדט שניתן לו או מאבד את אמון הרוב, תוקף סמכותו נחלש, שכן מקור הכוח המקורי שלו – רצון העם – התערער או פסק.

מתוך הבנה זו של ההסכמה העם כבסיס לגיטימיות שלטונית, ניתן לגשת ולבחון כיצד מושגים מודרניים אלו של "חזקה חברתית" ו"שליחות" מהדהדים במחשבה היהודית לאורך הדורות. המקורות שנדון בהם מראים כי חכמי ישראל קבעו שגם סמכות ששורשיה דתיים או מסורתיים אינה יכולה להתקיים בחלל ריק; היא זקוקה לקבלה של הציבור, לדיאלוג מתמיד בין המנהיג למונהג, ולהכרה בכך שהנהגת הכלל היא בראש ובראשונה שירות המותנה באמון הקהילה.

1. ברכות נה ע"א

אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור, שנאמר: "ראו קרא ה' בשם בצלאל", אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגן עליך בצלאל? אמר לו: רבוננו של עולם, אם לפניך הגן, לפני לא כל שכן! אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלא ואמר להם לישראל: הגן עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקדוש ברוך הוא ולפניך הוא הגן, לפנינו לא כל שכן!

♥ האם ההסכמה העם היא מהותית (כלומר, בלעדיה המינוי אינו תקף) או שהיא רק טקסית (כדי שהעם ירגיש שותף)?

♥ האם הציבור במקרה הזה יכול היה להגיד 'לא'? מה היה קורה אם ישראל היו אומרים שבצלאל אינו הגון עליהם אף על פי שאלוהים בחר בו?

♥ הסבירו את ה"אף על פי כן" שאומר הקב"ה למשה - האם הוא דוחה את הקל וחומר שבדברי משה או שהוא עוקף אותו?

♥ האם הצורך ב"נמלכים בציבור" נובע מכך שמדובר בכספי ציבור? האם העיקרון של רבי יצחק תקף לכל תפקיד (כמו רב או דיין) או רק ל"פרנס" (תפקיד ניהולי-פוליטי)?

2. הרב נפתלי צבי ברלין (הנצי"ב מוולוז'ין), העמק דבר לדברים יז, יד¹

"ואמרת" - לשון זה במשמע שאין זה מצווה במוחלט למנות מלך אלא רשות, והרי ידוע בדברי חז"ל שמצווה למנות מלך, אם כן מדוע כתוב 'ואמרת'? ונראה, שמשום שהנהגת המדינה משתנה אם מתנהג על פי דעת מלוכה או על פי דעת העם והנבחרים. יש מדינה שאינה יכולה לסבול דעת מלוכה, ויש מדינה שבלא מלך הרי היא כספינה בלא קברניט. ודבר זה אי-אפשר לעשות על פי הכרח מצוות עשה, שהרי בעניין השייך להנהגת הכלל נוגע לסכנת נפשות שדוחה מצות עשה. משום כך אי-אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם לסבול עול מלך על פי שרואים מדינות אשר סביבותיהם מתנהגות בסדר יותר נכון, או אז מצוות עשה לסנהדרין למנות מלך.

- ♥ מהי תשובת הנצי"ב לסתירה לכאורה בין "ואמרת" לבין "שום תשים עליך"?
- ♥ לפי הנצי"ב, האם דמוקרטיה יכולה להיחשב כקיום של מצוות "שום תשים עליך מלך" במדינות ש"אינן יכולות לסבול דעת מלוכה"?
- ♥ כיצד אתם מבינים את החשש מפני פיקוח נפש בדברי הנצי"ב?
- ♥ האם ניתן לומר שבימינו, כשאנו רואים שהדמוקרטיה מתנהגת "בסדר נכון" יותר מדיקטטורות, ההלכה מחייבת אותנו לאמץ דמוקרטיה? וכיצד קובעים מהו "סדר נכון"? האם זה מדד כלכלי, ביטחוני או אולי מדד של חירות?

3. הראי"ה קוק, משפט ארץ, סימן קמ"ד²

נראים הדברים, שבזמן שאין מלך, כיוון שמשפטי המלוכה הם גם כן מה שנוגע למצב הכללי של האומה, חוזרים אלה הזכויות של המשפטים ליד האומה בכללה... דלעניין משפט המלוכה, שנוגע להנהגת הכלל, ודאי גם שופטים מוסכמים ונשיאים מוכרים עומדים הם במקום מלך.

- ♥ לפי הרב קוק, האם כוחו של ראש ממשלה או כנסת בדמוקרטיה יהודית נובע מכך שהם "מלכים" או מכך שהעם בחר בהם כנציגיו?
- ♥ מה המשמעות של המילה "מוסכמים"? האם הכוונה להסכמה פה אחד, הסכמה רחבה או הכרעת הרוב בבחירות?
- ♥ האם האומה יכולה להחליט שהיא מוותרת על זכויות מסוימות של המלך (כמו סמכויות שיפוטיות רחבות) לטובת הפרדת רשויות, לאור ה"מצב הכללי של האומה"?

1 הרב נפתלי צבי יהודה ברלין, הידוע בקיצור הנצי"ב מוולוז'ין - ראש ישיבת וולוז'ין ומגדולי התורה במזרח אירופה במאה ה-19. פירושו "העמק דבר" נכתב על פי שיעורי פרשת שבוע שמסר בישיבה.

2 הרב אברהם יצחק הכהן קוק, המכונה גם הראי"ה - פוסק, הוגה דעות, מקובל ופעיל ציוני, מגדולי הרבנים בארץ ישראל במחצית הראשונה של המאה ה-20.

4. הרב משה צבי נריה "המדינה בהלכה"³

התורה האלקית הנצחית לא קשרה עצמה ולא כפתה עצמה לשום משטר מדיני מסוים. כיון שדברים אלו לא ניתנים לקביעות. הם משתנים לפי חיי השעה ולפי צרכי השעה "שאי אפשר לזכור בתורה כל הנהגות האדם... ותקוני הישוב והמדינות" (רמב"ן דברים ו, יח). העיקר תלוי באדם ולא במשטר. ולכן גם בבעיה העיקרית - שאלת המונרכיה - לא קבעה התורה מסמרות. ונחלקו חכמים - מינוי מלך רשות או חובה (סנהדרין כ ע"ב) וברורו של דבר הוא, כמו שהסיק הגאון הנצי"ב מוולוז'ין ז"ל: הדבר תלוי ברצון העם.

- ♥ כיצד נבין את קביעת הרב נריה שהתורה "לא קשרה עצמה לשום משטר"? האם זה 'באג' או 'פיצ'ר'?
- ♥ אם התורה השאירה את הנהגת המדינה לשיקול דעת אנושי לפי "צרכי השעה", האם יש להחלטות דמוקרטיות בימינו תוקף דתי?
- ♥ "העיקר תלוי באדם ולא במשטר" - זוהי קביעה מרכזית במאמר. כיצד זה מתכתב עם הרעיון הדמוקרטי שבו דווקא המשטר (החוקים, המוסדות) אמור להגן עלינו מפני חולשות האדם?
- ♥ במקומות אחרים בהלכה רצון העם הוא לא תמיד שיקול. מדוע דווקא בשאלת המשטר (מונרכיה או לא) הרצון הזה הופך למכריע?

5. הרב שאול ישראלי, תורה שבעל פה, טז, תשל"ד, עמ' עח-עט⁴

הבחירה כיום למוסדות ניהול וממשל אינה באה להקנות לנבחרים מעמד של שררה, ואין זה אלא בחינת שליחות. למה הדבר דומה, לעסק משותף שהשותפים בוחרים מקרבם את המתאים לנהל העסק... וכל שעה ושעה רק מכוח הסכמתם הוא פועל. ואשר על כן גם יכולים הם לסלקו אם נראה להם שהוא אינו ממלא תפקידו כראוי, כשם שבכל שליח אומרים לו "לתקוני שדרתיך ולא לעוותי"... יוצא איפוא שמוסדות הנבחרים על ידי ציבור שנבחרים לזמן קצוב וניתן גם לסלקם על ידי הבעת אי אמון, אינם אלא בחינת שליחים שנבחרו על ידי האחרים כבאי כוחם.

- ♥ הרב ישראלי טוען שנבחר ציבור אינו בעל "מעמד של שררה" אלא "שליח". זאת לעומת התפיסה שהמלוכה היא מעמד קדוש או מורם מעם. האם התפיסה של הנהגה כ'שליחות' מחלישה או מחזקת את היכולת של המנהיג לקבל החלטות קשות או לא פופולריות?
- ♥ לפי הכלל "לתקוני שדרתיך ולא לעוותי", אם השליח טעה - שליחותו בטלה. מי קובע מה נחשב 'עיוות'? האם כל החלטה שהציבור לא אוהב נחשבת עיוות שמאפשר את סילוק המנהיג, או שצריך להוכיח חריגה מהמנדט המקורי? וכיצד זה משפיע על היציבות השלטונית?
- ♥ בשותפות, לכל שותף יש אינטרס כלכלי ברור. האם המודל הזה מתאים גם לניהול שאלות של מוסר, דת וערכים, או רק לניהול טכני של המדינה?

3 הרב משה צבי נריה - רב, חבר הכנסת ומחנך, מייסד מרכז ישיבות בני עקיבא. מכונה 'אבי דור הכיפות הסרוגות', בשל השפעתו על עיצוב הציבור הדתי לאומי. מאמרו "המדינה בהלכה" נכלל בספרו 'צניף מלוכה'.

4 הרב שאול ישראלי - רב ופוסק, כיהן כראש ישיבת מרכז הרב, והיה תלמיד מובהק וקרוב של הראי"ה קוק.

שאלות מסכמות לפירק זה:

- ♥ האם הסכמת העם היא ערך דתי כשלעצמו או שהיא כלי פרגמטי-הישרדותי?
- ♥ האם ייתכן מצב שבו המנהיג הוא "הגון" לפני ה' (כמו בצלאל), אך השיטה שדרכה הוא מנהיג היא "סכנת נפשות" לעם?
- ♥ האם כוחו של הציבור הוא רק לאשר מועמד שניתן לו, או שיש לציבור זכות לעצב בעצמו את חוקי המשחק השלטוניים?
- ♥ אם המנהיג הוא רק שליח של השותפים (הציבור), האם זה אומר שבדמוקרטיה יהודית אין מקום למושג של 'מנהיגות כריזמטית' שמובילה את העם למקומות שהוא עדיין לא מבין שהוא רוצה, אלא רק למנהיגות ש'מבצעת' את רצון הרוב הקיים?

הכרעת הרוב

עיקרון הכרעת הרוב הוא המנגנון הפרוצדורלי המרכזי המאפשר לחברה אנושית לקבל החלטות ולפעול במציאות של חילוקי דעות. בבסיס העיקרון עומדת ההבנה שבעוד שהסכמה פה אחד היא שאיפה אידיאלית, הרי שבפועל היא מובילה לשיתוק ולחוסר יכולת להכריע. לכן, הרוב נתפס כקול המייצג ביותר של הכלל, והחלטתו הופכת למחייבת עבור כולם – גם עבור אלו שהתנגדו לה.

הכרעת הרוב אינה רק כלי טכני, אלא היא מבטאת הכרה בשוויון הבסיסי בין בני האדם: קולו של כל פרט שווה לקולו של האחר, והמסה הקריטית של הדעות היא שמתווה את הדרך. כדי שהכרעה כזו תהיה לגיטימית, היא חייבת להישען על תהליך של דיון פתוח, שבו ניתנת למיעוט ההזדמנות המלאה להשמיע את נימוקיו ולנסות לשכנע את הכלל לפני קבלת ההחלטה הסופית.

האתגר הגדול בהכרעת הרוב הוא המתח שבין צורכי הכלל לבין מצפוננו או רצוננו של הפרט. חברה דמוקרטית בריאה דורשת מהמיעוט את הוויתור על עמדתו האישית במישור המעשי, תוך שמירה על זכותו להמשיך ולהחזיק בעמדתו במישור הרעיוני. הציות להכרעת הרוב הוא 'דבק' חברתי המונע את פירוק הקהילה לתתי-קבוצות שאינן מסוגלות לשתף פעולה.

עקרונות אלו, שנראים כבסיס לדמוקרטיה המודרנית, נטועים עמוק בעולם המחשבה וההלכה היהודיים. כפי שנראה במקורות הבאים, המסורת היהודית הכירה בכך שהכרעת הרוב היא הכרח קיומי לניהול חברה, והחילה עיקרון זה החל מהכרעות משפטיות הוותיקות גורל בסנהדרין, דרך ניהול ענייני הקהילה היום-יומיים, ועד לקביעת קדושת הזמן הקהילתית. המקורות חושפים כיצד היהדות בנתה מנגנון שבו היחיד נדרש לבטל את דעתו בפני הכלל כדי לשמור על שלמותה של התורה ושל האומה.

1. סנהדרין פרק יא משנה ב

זָקֵן מִמָּרָא עַל פִּי בֵּית דִּין, שֶׁנֶּאֱמַר "כִּי יִפְּלֹא מִמֶּךָ דְּבַר לְמִשְׁפָּט" וְגו'. שְׁלֹשָׁה בְּתֵי דִינֵין הֵינּוּ שָׁם, אֶחָד יוֹשֵׁב עַל פֶּתַח הַר הַבַּיִת, וְאֶחָד יוֹשֵׁב עַל פֶּתַח הָעֶזְרָה, וְאֶחָד יוֹשֵׁב בְּלִשְׁכַּת הַגָּזִית. בָּאִים לָזֶה שְׁעַל פֶּתַח הַר הַבַּיִת, וְאָמַר: כָּךְ דִּרְשִׁיתִי וְכָךְ דִּרְשׁוּ חֲבֵרִי, כָּךְ לִמְדִיתִי וְכָךְ לִמְדוּ חֲבֵרִי. אִם שָׁמְעוּ, אֹמְרִים לָהֶם. וְאִם לֹא, בָּאִין לָהֶם לְאוֹתָן שְׁעַל פֶּתַח הָעֶזְרָה, וְאָמַר: כָּךְ דִּרְשִׁיתִי וְכָךְ דִּרְשׁוּ חֲבֵרִי, כָּךְ לִמְדִיתִי וְכָךְ לִמְדוּ חֲבֵרִי. אִם שָׁמְעוּ, אֹמְרִים לָהֶם. וְאִם לֹא, אָלוּ וְאָלוּ בָּאִים לְבֵית דִּין הַגָּדוֹל שֶׁבְּלִשְׁכַּת הַגָּזִית, שְׁמַמְנוּ יוֹצֵאת תוֹרָה לְכָל יִשְׂרָאֵל, שֶׁנֶּאֱמַר "מִן הַמָּקוֹם הַהוּא אֲשֶׁר יִבְחַר ה'". חֲזַר לַעֲיָרָה וְשָׁנָה וְלִמַּד כְּדָרְךָ שֶׁהָיָה לָמַד, פְּטוּר. וְאִם הוֹרָה לַעֲשׂוֹת, חֵיב, שֶׁנֶּאֱמַר "וְהָאִישׁ אֲשֶׁר יַעֲשֶׂה בְּזָדוֹן", אִינוּ חֵיב עַד שִׁיֹּרָה לַעֲשׂוֹת. תִּלְמִיד שֶׁהוֹרָה לַעֲשׂוֹת, פְּטוּר, נִמְצָא חֲמֹר קָלוּ.

- ♥ החכם (הזקן) בטוח שהאמת איתו, מול שלוש ערכאות שונות. מדוע המערכת מחייבת אותו להתבטל בפני דעת הרוב? האם הכרעת הרוב היא אמת או שהיא רק כלי ליצירת סדר חברתי?
- ♥ מדוע יש צורך בשלושה בתי דינים? מדוע לא לגשת ישר לבית דין הגדול?

- ♥ כיצד יש להבין את החילוק בין "ושנה ולימד" לבין "הורה לעשות"? מה ניתן ללמוד מכאן על חופש הביטוי בדמוקרטיה יהודית?
- ♥ המשנה מסיימת בקביעה שתלמיד שהורה לעשות – פטור. האם נלמד מכך שככל שהאדם בכיר יותר וקולו נשמע יותר, כך הוא מחויב יותר לכללי המשחק של הכרעת הרוב?
- ♥ המשנה מדגישה שבית הדין הגדול הוא המקור לתורה "לכל ישראל". האם הכרעת הרוב היא הכרחית רק בנושאים לאומיים שמשפיעים על כולם, או שהיא כלי שצריך להפעיל בכל מחלוקת קטנה?

2. פירוש "משנת ארץ ישראל" על המשנה סנהדרין⁵

אם כן לפנינו תיאור אוטופי כיצד היו חכמים רוצים שיתנהלו מחלוקות. קיים חופש לימוד מוחלט, כל צד רשאי לעלות כל נימוק שהוא. והכרעת בית הדין או החכם המקומי תקיפה. אם הגורמים המקומיים לא הכריעו בנושא. עולה השאלה לפני הגוף הלאומי. הכרעותיו מתקבלות. והחכם הבודד נדרש לקבל את הכרעת הרוב. ראשית המשנה עוסקת במצב כזה של היעדר הכרעה, והמשכה בכל שאלה שנדונה בבית הדין הלאומי. החכם הבודד נדרש לוותר על עמדתו ולקבל את הכרעת הרוב. דין זקן ממרא לא בוצע מעולם.

- ♥ מדוע מכנה בעל הפירוש את תיאור המשנה כ"אוטופי"? האם הדמוקרטיה היא הדרך הקרובה ביותר למימוש האוטופיה הזו בימינו?
- ♥ כיצד ניתן לאזן בין החופש להגיד הכול ("חופש הביטוי") לבין החובה לציית להחלטה הסופית? האם החופש לטעון טענות הוא זה שנותן לגיטימציה לדרוש מהמיעוט לציית לרוב?
- ♥ האם הוויתור של החכם הבודד הוא ויתור על האמת או ויתור על האגו? האם דמוקרטיה דורשת מהאדם להאמין שהרוב צודק, או רק לפעול לפי החלטתו?
- ♥ מה מלמדת אותנו הקביעה ש"דין זקן ממרא לא בוצע מעולם"?

5 משנת ארץ ישראל הוא פירוש בן זמננו למשנה, המשלב מתודה מחקרית וגישה מסורתית לטקסט, בדגש על הרקע הארץ-ישראלי של המשנה. את הפירוש חיבר זאב ספראי יחד עם אביו שמואל ספראי ועם אחותו חנה ספראי.

3. שו"ת הרא"ש, כלל ו סימן ה'

דע כי על עסק של רבים אמרה תורה אחרי רבים להטות ועל כל ענין שהקהל מסכימים הולכים אחר הרוב והיחידים צריכים לקיים כל מה שיסכימו עליהם הרבים דאם לא כן לעולם לא יסכימו הקהל על שום דבר אם יהיה כח ביחידים לבטל הסכמתם לכן אמרה תורה בכל דבר הסכמה של רבים אחרי רבים להטות.

- ♥ האם הכרעת הרוב היא גזרה או שהיא צורך קיומי? האם הדמוקרטיה היא "הכרח בל יגונה" כדי למנוע אנרכיה?
- ♥ הרא"ש משתמש במונח "עסק". האם ניהול מדינה דומה לניהול עסק כלכלי שבו השותפים הולכים לפי הרוב, או שיש ל"עסק של רבים" קדושה מיוחדת?
- ♥ היכן עובר הגבול לפי הרא"ש בין "זכותו של היחיד להישמר" לבין "יכולתו של היחיד לשתק את הכלל"?

4. שולחן ערוך, אורח חיים, סימן רס"ג סעיף יא

אף על פי שלא התפללו הקהל עדיין אם קדם היחיד והתפלל של שבת מבעוד יום, חל עליו קבלת שבת ואסור בעשיית מלאכה ואפילו אם אומר שאינו רוצה לקבל שבת. אם רוב הקהל קבלו עליהם שבת המיעוט נמשכים אחריהם בעל כרחם.

- ♥ האם הכרעת הרוב היא רק דרך לפתור מחלוקות, או שיש לרוב כוח לשנות את המציאות המשפטית והדתית של היחיד גם בניגוד לרצונו המפורש?
- ♥ האם ישנם תחומים שבהם ליחיד צריכה להיות זכות להחריג את עצמו מהחלטת הכלל, או שחיים משותפים מחייבים אחידות מלאה בנושאים מסוימים?
- ♥ אם לרוב יש כוח 'לגרור' את המיעוט לתוך מצב הלכתי מסוים (כמו איסור מלאכה), האם זה מטיל על הרוב אחריות מוגברת להתחשב בצורכי המיעוט לפני שהוא מקבל את ההחלטה? האם עליו להשתמש בכוחו רק כשמדובר בערך יסוד (כמו שבת) או בכל נושא?
- ♥ היכן לדעתכם יש לשרטט את הגבול של הוויתור על האוטונומיה האישית למען הסדר הציבורי המשותף?

6 שו"ת שכתב ר' אשר בן יחיאל, מגדולי ישראל בתקופת הראשונים. לשו"ת הרא"ש ישנה עריכה ייחודית בכך שהתשובות נערכו בקבצים פנימיים (המכונים "כלל") לפי נושאים, ותחת הכותרת "כלל" נתקבצו מספר תשובות העוסקות באותו נושא (המכונות "סימנים").

שאלות מסכמות לפרק זה:

- ♥ האם הכרעת הרוב ביהדות היא ערך אידיאלי (הרוב מבטא את האמת) או פתרון פרגמטי (כדי למנוע שיתוק)? כיצד תשובה זו משפיעה על היחס של המיעוט להחלטה שהוא מתנגד לה?
- ♥ האם ההבחנה בין "חופש הדיבור" לבין "חובת הציות במעשה" היא דמוקרטית בעיניכם? האם ניתן לקיים חברה שבה מותר לאנשים לטעון שהחוק שגוי, כל עוד הם מקיימים אותו בפועל?
- ♥ במקרה של מחלוקת בין אמת פנימית של אדם לבין החלטת הרוב – מי אמור לנצח לפי המקורות הללו, ומדוע?
- ♥ האם הכרעת הרוב בקהילה צריכה להתבסס על שוויון מוחלט (קול אחד לכל אדם), או שיש לתת משקל רב יותר למי שמושפע יותר מההחלטה (למשל, מומחים או בעלי נכסים)? נמקו בעזרת המקורות.

איזונים ובלמים

עיקרון האיזונים והבלמים הוא עמוד השדרה המבני של כל משטר חופשי. הוא מבוסס על ההנחה הריאליסטית בטבעו האדם נוטה להרחיב את סמכויותיו, וכי ריכוז כוח רב מדי בידי גורם אחד הוא פתח לשחיתות ולעריצות. לכן, הדרך להגן על חירות האזרחים היא ביזור הכוח בין מוקדים שונים שמרסנים ומגבילים זה את זה. המטרה אינה לייצר שיתוק שלטוני, אלא להבטיח שכל החלטה עוברת 'מסננת' של ביקורת, שקיפות ועמידה בכללי הצדק, כך שהשלטון יישאר תמיד משרתם של האזרחים ולא יהפוך לאדונם.

האיזון מושג באמצעות חלוקת סמכויות בין רשויות נפרדות, אך הוא נשען גם על קיומם של מנגנוני פיקוח חיצוניים ובלתי תלויים. 'בלמים' אלו מאפשרים לבחון את החלטות הרוב או ההנהגה בעיניים מקצועיות ואובייקטיביות, ולוודא שהן אינן פוגעות בזכויות היסוד של הפרט או חורגות מהמנדט שניתן לשלטון. בדמוקרטיה מודרנית, האיזונים כוללים מערכת משפטית עצמאית, שומרי סף מקצועיים וביקורת ציבורית נוקבת, המבטיחים שגם הגורם החזק ביותר במערכת יהיה כפוף לחוק.

הצורך המודרני בריסון השלטון מוצא הד עמוק כבר ביסודות המנהיגות היהודית. המקורות חושפים מבנה רב-שכבתי של הגבלות: החל מ'מגנה כרטה' מקראית המגבילה את משאבי המלך ומכפיפה אותו לספר החוקים, דרך הפרדה קשיחה בין כס המלוכה לאולם המשפט, ועד לדרישה ההלכתית המרתקת ל"אדם חשוב" – דמות חיצונית ובלתי תלויה שתפקידה לבקר את תקנות הציבור ולוודא את הגינותן. כפי שנראה במקורות, התורה וההלכה לא הסתפקו במיני מנהיג או בקבלת החלטת רוב, אלא הקיפו אותם במנגנוני פיקוח וביקורת שנועדו למנוע את "רום לבבו" של השלטון ולהבטיח את עליונות המשפט והמוסר.

1. פרשיית מינוי מלך - דברים יז, יד-כ

כִּי תָבֹא אֶל הָאָרֶץ אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לָךְ וְיִרְשָׁתָהּ וְיִשְׁבָּתָהּ בָּהּ וְאַמְרַתְּ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ כְּכֹל הַגּוֹיִם אֲשֶׁר סְבִיבֹתַי. שׁוּם תָּשִׂים עָלַי מֶלֶךְ אֲשֶׁר יִבְחַר ה' אֱלֹהֶיךָ בּוֹ מִקִּרְבֵּי אֲחִיךָ תָּשִׂים עָלַי מֶלֶךְ לֹא תוּכַל לָתֵת עָלַי אִישׁ נֶגְרִי אֲשֶׁר לֹא אֲחִיךָ הוּא. רַק לֹא יִרְבֶּה לוֹ סוּסִים וְלֹא יָשִׁיב אֶת הָעָם מִצְרִימָה לְמַעַן הָרְבוֹת סוּס וְה' אָמַר לָכֶם לֹא תִסְפְּנוּ לָשׁוּב בְּדֶרֶךְ הַזֶּה עוֹד. וְלֹא יִרְבֶּה לוֹ נָשִׁים וְלֹא יִסּוֹר לָבָבוֹ וְכֶסֶף יִזְהֹב לֹא יִרְבֶּה לוֹ מְאֹד. וְהָיָה כְּשִׁבְתֹּךָ עַל כִּסֵּא מַמְלַכְתְּךָ וְכָתַב לוֹ אֶת מִשְׁנֵה הַתּוֹרָה הַזֹּאת עַל סֵפֶר מַלְכִּי הַכֹּהֲנִים הַלְוִיִּם. וְהָיְתָה עִמּוֹ וְקָרָא בּוֹ כָּל יְמֵי חַיָּיו לְמַעַן יִלְמַד לִירְאָה אֶת ה' אֱלֹהָיו לְשֹׁמֵר אֶת כָּל דְּבָרֵי הַתּוֹרָה הַזֹּאת וְאֶת הַחֻקִּים הָאֵלֶּה לַעֲשׂוֹת. לְבַלְתִּי רוּם לָבָבוֹ מֵאֲחִיו וּלְבַלְתִּי סוֹר מִן הַמִּצְוָה יְמִין וּשְׂמָאוֹל לְמַעַן יֵאָרֶיךָ יָמִים עַל מַמְלַכְתְּךָ הוּא וּבְנָיו בְּקֶרֶב יִשְׂרָאֵל.

♥ מהן שלוש ההגבלות שהתורה משיתה על המלך? מדוע התורה בוחרת להגביל דווקא את שלושת המוקדים האלו?

♥ מהי המשמעות הסימבולית של העובדה שהמלך חייב להחזיק ספר חוקים שנכתב "מלפני הכהנים הלוויים"? האם ניתן לראות כאן הוכחה לכך שהרשות המבצעת (המלך) כפופה לרשות שומרת החוק (הלוויים/מערכת המשפט)?

♥ למול התפיסה הרווחת בעולם הקדום ש"המלך הוא החוק", מהי תפיסת התורה?

♥ "לבלתי רוֹם לבבו מאחיו" - איך המבנה החוקי אמור לשמור על המנהיג מפני שיכרון כוח?

2. משה כותב את המגנה כרטה של היהודים / ד"ר יועז הנדל

בממלכות הגדולות של העולם העתיק, המלך היה הכל. פרעה היה אלוהים למצרים, ומלך אשור היה כל יכול מול נתיניו. לאדם שחי בבבל הקדומה, או ברומא הקיסרית, נותר רק לקוות שמי ששליט הממלכה יהיה אדם שפוי, והגון לנתיניו. למעט מקרים יוצאי דופן, המציאות הזו נמשכה כמעט עד העת המודרנית, בה החלו לחשוב על מושגים כמו דמוקרטיה, זכויות אזרח והגבלת כוחו של השלטון.

מי שיגיע לספריה הבריטית המרכזית בלונדון יוכל לראות מסמך שמוצג בגאווה גדולה - זוהי המגנה כרטה. הצהרה שבה התחייב המלך האנגלי לראשונה להגביל את כוחו ולהכיר בזכויות של נתיניו. הוא נכתב בשנת 1215.

כאן, בפסוקים אלו, משה מבקש ללמד אותנו משהו אחר. כבר לפני שלושת אלפי שנים משה ידע שעם שררה מגיעה גאווה, ואיתה הסכנה של שכרון הכוח. המלך בתורה מוגבל בכוחו, ומצווה לזכור את מקומו בתוך שאר ישראל, וכחלק משרשרת הדורות.

לשמחתנו בעולם המודרני שבו אנו חיים, כוחו של השלטון מוגבל, וניתן להחליף אותו בדרך דמוקרטית כל כמה שנים. אבל האזהרה של ספר דברים עדיין רלוונטית גם לשלטון בן ימינו. לצד הזכירה של מי שמעליו, השליט צריך לזכור מהיכן בא - מאחיו. הפרשה מזכירה לא פעם שהמלך בא מתוך אחיו, והם שולחין, ומזהירה אותו שלא יתנשא על העם. גם במדינה דמוקרטית ומודרנית זוהי תזכורת חשובה: הכוח ניתן לשר או לממשלה מאחיהם, האזרחים. הם שליחים של אחיהם, לא של נתיניהם.

♥ הנדל מדגיש את המילה "אחיו" המופיעה בפרשה. בעוד שבעולם העתיק המלך היה "אלוהים" והעם "נתינים", התורה מתעקשת על קרבת משפחה. כיצד תפיסת המנהיג כ"אח" מהווה מנגנון של איזון ובלם?

♥ אם הסכנה היא שיכרון הכוח, האם דמוקרטיה מודרנית זקוקה לבלמים דומים כדי למנוע את "רום לבבו" של השלטון? מהם?

♥ כיצד הפסוק "למען יאריך ימים על ממלכתו..." הוא ובניו, התלוי בהתנהגותו של המלך, מתכתב עם היכולת המודרנית להחליף שלטון בקלפי?

♥ הנדל מציין שהשליט צריך לזכור שני דברים: את מי שמעליו (החוק/אלוהים) ואת מי שמסביבו (אחיו). מי משני הבלמים הללו נראה לכם עם תוקף רב יותר בדמוקרטיה של ימינו? האם מערכת משפטית (חוק) או ביקורת ציבורית (האחים)?

3. סנהדרין פרק ב משנה ב

הַמֶּלֶךְ לֹא דָן וְלֹא דִנֵּן אוֹתוֹ, לֹא מַעֲדִיד וְלֹא מַעֲדִין אוֹתוֹ, לֹא חוֹלֵץ וְלֹא חוֹלְצִין לְאִשְׁתּוֹ. לֹא מִיָּבֵם וְלֹא מִיָּבְמִין לְאִשְׁתּוֹ. רַבִּי יְהוּדָה אוֹמֵר: אִם רָצָה לְחַלֵּץ אוֹ לִיָּבֵם, זָכוֹר לְטוֹב. אָמְרוּ לוֹ: אֵין שׁוֹמְעִין לוֹ.

- ♥ המשנה קובעת שהמלך "לא דן ולא דנין אותו". כלומר אין הוא חלק מהרשות השופטת, אך הוא גם איננו עומד למשפט בפניה. האם הבלם כאן נועד להגן על המערכת מפני המלך, או להגן על המלך מפני המערכת?
- ♥ "אמרו לו: אין שומעין לו" - מדוע חכמים מגבילים את המלך אפילו כשהוא רוצה להיטיב או לנהוג בענווה? מה זה מלמד על העיקרון שהמנהיג הוא 'מוסד' ולא רק אדם פרטי? האם יש כאן חשש מתקדים של התערבות המלך בדיונים משפטיים?
- ♥ מדוע נאסר על המלך להעיד? מה החשש כאן?
- ♥ בפרשת המלך ראינו שהמלך כפוף לספר התורה, ואילו כאן הוא "לא דנין אותו". כיצד ניתן ליישב בין השניים? האם המלך כפוף לחוק ברמה העקרונית (התורה), אך חסין מפני הרשות השופטת ברמה הפרקטית?

4. בבא בתרא, ח ע"ב - ט ע"א (התרגום בעזרת כירוש שטיינזלץ)

ורשאין בני העיר להתנות על המדות ועל השערים ועל שכר פועלים ולהסיע על קיצתן...

הנהו בי תרי טבחי דעבדי עניינא בהדי הדדי דכל מאן דעביד ביומא דחבריה נקרעוה למשכיה [=שני טבחים, שוחטים, שעשו הסכם זה עם זה], שמי שישחט ביום השייך לחבירו, יקרעו את עורה של הבהמה (ששחט באותו יום). אזל חד מנייהו עבד ביומא דחבריה קרעו למשכיה [=הלך אחד מהם ועשה ביום של חברו, והלה קרע את עור הבהמה ששחט]. אתו לקמיה דרבא חייבינהו רבא לשלומי [=באו לפני רבא (לדין), והוא חייב את הקורע לשלם את דמי עור הבהמה]. איתיביה [=הקשה לו] רב ימר בר שלמיא לרבא: ולהסיע על קיצתם! [=הרי שנינו שרשאים בני העיר להסיע על קיצתם, כלומר, לקנוס על מה שקבעו!] לא אהדר ליה רבא [רבא לא החזיר לו תשובה, כלומר התעלם ממנו]. אמר רב פפא: שפיר עבד דלא אהדר ליה מידי [=יפה עשה (רבא) שלא ענה לו דבר], הני מילי היכא דליכא [=דברים אלה אמורים רק במקום שאין] אדם חשוב, אבל היכא דאיכא [=במקום שיש] אדם חשוב, לאו כל כמיניהו דמתנו [אין זה בכוחם שיתנו] (אלא צריכים לקבל את הסכמת גדול העיר להתניות אלה).

- ♥ הגמרא קובעת שבמקום שיש "אדם חשוב", הקצבים אינם יכולים לתקן תקנות לבדם. האם ה"אדם החשוב" מייצג כאן את החוק היבש, או שהוא מהווה בלם שנועד לוודא שהתקנה אינה פוגעת באינטרס הציבורי הרחב?
- ♥ מה הופך אדם ל"חשוב" לצורך אישור התקנה? האם זו חוכמתו בתורה, או היותו גורם אובייקטיבי שאינו קצב בעצמו (=ניגוד עניינים)?
- ♥ האם דרישת ה"אדם החשוב" מחלישה את כוחו של הציבור להתארגן, או שהיא דווקא מחזקת אותו בכך שהיא נותנת לתקנות תוקף משפטי מחייב?

שאלות מסכמות לכרך זה:

- ♥ האם לדעתכם המטרה של איזונים ובלמים היא טכנית (ניהול יעיל של המדינה) או נפשית-מוסרית (שמירה על המנהיג מפני גאווה)?
- ♥ במציאות מודרנית, האם חסינות של מנהיג ממשפט נתפסת כבלם השומר על יציבות השלטון, או כפרצה המאפשרת שחיתות?
- ♥ מדוע חשוב שגורם חיצוני ובלתי תלוי יאשר תקנות של הציבור? - איזה גוף במדינה דמוקרטית מודרנית ממלא לדעתכם את תפקיד ה"אדם החשוב"?
- ♥ האם בדמוקרטיה "שלטון החוק" פירושו שכולם שווים בפני החוק, או שהחוק הוא הכלי שבאמצעותו העם מגביל את נציגיו?

זכויות המיעוט

באופן מסורתי, פירוש המילה דמוקרטיה הוא שלטון העם, והדרך לדעת מהו רצון העם היא באמצעות בחירות ויצירת רוב. אך כוחה הגדול של הדמוקרטיה נמדד דווקא ביכולתה להגביל את כוחו של הרוב ולהגן על זכויותיו של המיעוט. ללא הגנות אלו, עלולה הדמוקרטיה להידרדר ל'עריצות הרוב', מצב שבו הכרעת הרוב משמשת כלי לדחיקת רגליהן של קבוצות חלשות או יחידים בעלי דעות שונות. ההכרה בזכויות המיעוט אינה רק עניין של הגנה פיזית, אלא היא מבטיחה את קיומו של פלורליזם המאפשר לכל קבוצה לשמור על זהותה, צרכיה הייחודיים ותפיסת עולמה, גם אם אלו אינם עולים בקנה אחד עם דעת הקהל המרכזית. הכרה זו יונקת את כוחה מהתפסיה שכל אדם נברא בצלם אלוהים, ומשום כך קיימות זכויות יסוד שאינן ניתנות למשא ומתן או לביטול בהצבעת רוב מקרית.

במסורת היהודית, היחס למיעוט ול'אחר' אינו נשען רק על הסכמות פוליטיות משתנות, אלא מעוגן בתפיסה מוסרית מקיפה הנשענת על זיכרון היסטורי קולקטיבי. התורה מדגישה שוב ושוב את החובה לדאוג לגר, ליתום ולאלמנה – החוליות החלשות בחברה שאינן נהנות מהגנת הרוב השבטי או המשפחתי. הגנה זו אינה מוצגת כ'חסד' שעושה הרוב עם המיעוט, אלא כציווי מוחלט הנובע מזיכרון שיעבוד מצרים והיציאה ממנה.

הסינתזה בין הערכים היהודיים לדמוקרטיים בנושא זה מציעה מבט ייחודי: לצד 'זכויות האדם' המקובלות, מורשת ישראל מדגישה את 'חובות האדם'. כאשר החברה רואה בהגנה על המיעוט חובה דתית ומוסרית המוטלת על כל פרט, ולא רק זכות משפטית שהמיעוט צריך להיאבק עליה, ההגנה הופכת לאיתנה ומשמעותית יותר. תפיסה זו הופכת את המיעוט למרכיב חיוני במרקם החברתי, אשר שימור קולו וזכויותיו הוא תנאי הכרחי לקיומה של חברת צדק.

כיצד מתמודדים המקורות עם המתח שבין הכרעת הרוב לזכויות היחיד? המקורות שלפנינו נעים בין האיסור המקראי על לחיצת הגר, דרך המנגנון ההלכתי של שימור דעת המיעוט במשנה, ועד לקביעותיהם של חכמי ישראל לאורך הדורות בדבר גבולות הכוח של הקהילה מול הפרט.

1. שמות כג, ט

וְגֵר לֹא תִלְחָץ, וְאַתֶּם יִדְעֶתֶם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם.

- ♥ הגר במקרא הוא אדם שחי בתוך חברה שאינה שלו, ללא הגנה של שבט או משפחה חזקה. מי המקבילה שלו בעולם המודרני?
- ♥ מדוע התורה צריכה להזהיר באופן מיוחד "לא תלחץ"? מה הפירוש המודרני של הלחץ הזה – האם רק פגיעה פיזית, או שמא גם חקיקה שמתעלמת מצרכיו הייחודיים של המיעוט נחשבת ללחץ?
- ♥ התורה לא נותנת כאן נימוק משפטי יבש, אלא פונה לזיכרון ולרגש: "כי גרים הייתם". כיצד הזיכרון ההיסטורי של רדיפה משמש כבלם מוסרי מפני רדיפת אחרים?
- ♥ אם רוב העם מחליט באופן דמוקרטי להטיל מס מיוחד רק על גרים, האם הפסוק "וגר לא תלחץ" מבטל את החלטת הרוב?

2. עדויות כרך א משנה ה

- למה מזכירין דברי היחיד בין המרבין, הואיל ואין הלכה אלא כדברי המרבין?
- שאם יראה בית דין את דברי היחיד ויסמוך עליו, שאין בית דין יכול לבטל דברי בית דין חברו, עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין.
- היה גדול ממנו בחכמה אבל לא במנין, במנין אבל לא בחכמה, אינו יכול לבטל דבריו, עד שיהיה גדול ממנו בחכמה ובמנין.
- ♥ המשנה שואלת "למה מזכירין דברי היחיד?". התשובה היא כדי שבית דין בעתיד יוכל לסמוך עליו. מה זה מלמד על יחסה של המשנה לאמת לעומת החלטת הרוב? האם המיעוט של היום יכול להיות הרוב של מחר?
- ♥ המשנה מסבירה שבית דין אינו יכול לבטל דברי בית דין חברו אלא אם הוא גדול ממנו "בחכמה ובמנין". מדוע התיעוד של דעת היחיד (המיעוט) מקל על בתי דין עתידיים לשנות את החלטת הרוב הקודמת?
- ♥ בעולם העתיק, שליטים נטו למחוק את ההיסטוריה של מתנגדיהם. כאן המשנה מתעקשת לשמר אותה. מהו הערך דמוקרטי שמגולם כאן? מה החשיבות של שימור הדעה שנדחתה להלכה בפרוטוקול ההלכתי כלפי מי שמחזיק בדעה הזו?
- ♥ המשנה קובעת שצריך גם רוב מספרי ("מניין") וגם סמכות איכותית ("חכמה") כדי לשנות הלכה. מה תפקיד דעת היחיד בתוך האיזון הזה? האם היחיד מייצג את ה"חכמה" שטרם התקבלה על דעת הרוב?

3. שו"ת הרשב"א חלק ה קע"ח⁸

ומכל מקום, אם התנו כל בני העיר בכך, וקבלו עליהם כל הקהל, תנאם מועיל לאותם שבאו באותו תנאי, ולבאים אחריהם. אבל אם היה אחד בעיר, שלא רצה באותו תנאי, אינו בכלל תנאם, שלא כל כמינו של קהל לגזור את ממונו של זה, ולקח אותו לעצמן. גם הטענה שאמרת, שהקהל ינכו לו כנגד מה שהוא פורע אחר, ויפרע להם השאר. זה גם כן נראה לי, שהוא כנגד האמת. שאם אותו ממון פטור, הוא פטור לגמרי, ולמה יפרע עמהם עליו, אפילו פרוטה! אין זה שורת הדין, אלא אם כן התנו כל הקהל תחילה על הדבר הזה, וזה מדרך התנאים, והוא שיסכים זה עמהם כמו שאמרתי. וכן אנו נוהגים מקרוב, מדין הסכמת כל הקהל, שהתנו כולם בכך, ולא ערער שום אדם בדבר.

8 רבי שלמה בן אברהם אבן אדרת, המוכר בראשי התיבות הרשב"א - מגדולי חכמי התורה בספרד בתקופת הראשונים, וראש חכמי דורו. השפעתו ניכרת במיוחד בתחום הפסיקה ופרשנות התלמוד, והשו"ת שכתב התקבע כאחד מספרי היסוד בארון הספרים ההלכתי היהודי.

- ♥ הרשב"א קובע שאם אדם אחד לא הסכים לתנאי המיסוי, הקהל אינו יכול לכפות זאת עליו, כי "אין כל כמינו של קהל לגזול את ממונו". האם זה אומר שיש זכויות (כמו זכות הקניין) שהן מוחלטות ואינן כפופות להכרעת הרוב?
- ♥ הקהל הציע פשרה ("ינכו לו כנגד מה שהוא פורע"), אבל הרשב"א פוסל זאת ואומר: "אם אותו ממון פטור, הוא פטור לגמרי". האם הרוב יכול 'לסחור' בזכויות של המיעוט כדי להגיע לעמק השווה, או שזכות היא עניין שאסור להתפשר עליו?
- ♥ הרשב"א מדגיש שהתנאי מועיל רק למי ש"קבלו עליהם". הוא רואה בקהילה סוג של שותפות חוזית ולא גוף שיש לו כוח כפייה בלתי מוגבל. כיצד תפיסה זו מגנה על המיעוט מפני החלטות של הרוב?
- ♥ האם השתיקה של המיעוט היא הסכמה, או שהמיעוט חייב להשמיע קול אקטיבי כדי להגן על זכויותיו?
- ♥ הרשב"א מדבר על "אחד בעיר שלא רצה". האם המבחן האמיתי של דמוקרטיה הוא היכולת להגן על האדם הבודד מול הקהילה כולה?

4. פרופ' מנחם אלון, "חוקי היסוד: דרכי חקיקתם ופרשנותם - מאין ולאין?", מחקרי משפט יב (תשנ"ו), עמ' 271-272:

בדיון בסוגיית מציאת הסינתיזה בין ערכיה של מדינה יהודית וערכיה של מדינה דמוקרטית, בנושאים שונים של זכויות יסוד המפורטות בשני חוקי היסוד האמורים, יש להוסיף ולתת את הדעת, בעיון מרובה, לעצם ההגדרה, השם והמקור של "זכויות אדם". בעולמה של מורשת ישראל המושג "זכויות אדם" אינו אלא פן אחד, של המטבע; הפן האחר, ואף הראשוני, בא לכלל ביטוי במושג "חובות האדם", שמהן פינה ומתן יתד, לעולמן של זכויות אדם. בבואנו לחפש ולמצוא את הסינתיזה שבין ערכים יהודיים וערכים דמוקרטיים, עלינו לתת את הדעת גם לתפישה עקרונית זו שבעולמה של היהדות, בכל הנוגע לזכויות האדם, היינו, לתפישה של זכות שבחובה וחובה שבזכות, כפי שנעיין עתה בכך.

בעולמה של היהדות, המקור לזכויות האדם, על גווניהן ופרטיהן, יסודו ברעיון היסוד של בריאת האדם בצלם אלוקים: ומכוחו של רעיון זה גופו, מדובר גם - ואולי בראש ובראשונה - על חובות האדם, שכשם שכבוד האדם וחירותו זכות הן, כך כבוד האדם וחירותו חובה הן.

♥ פרופ' אלון טוען שבשונה מהדמוקרטיה המערבית המתמקדת בזכות שלי לקבל משהו, היהדות מתמקדת בחובה של הזולת (ושל המדינה) להעניק לי אותו. כיצד התפיסה שזכותי נובעת מחובה של מישהו אחר כלפי הופכת את ההגנה על המיעוט לחזקה יותר?

♥ אם כל אדם נברא בצלם, האם ייתכן מצב שבו הרוב יכול להחליט לשלול זכויות ממיעוט מסוים?

9 פרופ' מנחם אלון - פרופ' למשפטים, שופט וסגן נשיא בית המשפט העליון. עסק בחקר המשפט העברי והוא נחשב לאחד מגדולי המומחים בתחום זה.

- ♥ "כשם שכבוד האדם וחירותו זכות הן, כך הם חובה הן". האם זה אומר שלאדם יש חובה לשמור על כבודו וחירותו שלו? ומה בדבר המיעוט שמוותר על זכויותיו או נכנע ללחץ הרוב?
- ♥ האם לדעתכם המושג "חובות האדם" מחזק את הדמוקרטיה הישראלית או מחליש אותה?

שאלות מסכמות לפרק זה:

- ♥ לפי המקורות שלמדנו – האם זכויות המיעוט הן 'מתנה' מהרוב, או שהן תביעה ממנו?
- ♥ כיצד הזיכרון ההיסטורי של העם היהודי (כפי שמופיע בפסוק על הגר) משפיע על החובה המודרנית של מדינת ישראל להגן על מיעוטים בתוכה?
- ♥ המשנה בעדויות מגינה על דעת המיעוט, והרשב"א מגן על רכוש המיעוט. איזו הגנה חשובה יותר לדעתכם ליציבות של דמוקרטיה?
- ♥ פרופ' אלון מדבר על "צלם אלוהים" כבסיס לזכויות. האם אדם שאינו מאמין באלוהים יכול לראות בזה חיזוק לתפיסת זכויות האדם?
- ♥ האם תפקיד הרוב הוא רק לא לפגוע במיעוט, או שיש לו חובה אקטיבית לדאוג למקומו ולכבודו של המיעוט בחברה?

מבט מסכם

לאורך העיון במקורות, התברר כי הדמוקרטיה אינה רק מבנה טכני של ניהול מדינה, אלא היא ביטוי לערכים עמוקים של כבוד האדם וחירותו. ראינו כיצד **הסכמת העם והכרעת הרוב** אינן המצאות מודרניות, אלא עקרונות ששורשיהם נטועים בחובה להקים "תיקון יישוב" המתאים לצורכי השעה ולרצון הציבור. המקורות לימדו אותנו שהנהגה אינה שררה אלא שליחות, וכי כוחו של הרוב אינו נובע מזכותו לכפות את דעתו, אלא מהצורך החיוני בשותפות חברתית ובמניעת שיתוק ופירוד.

ההכרה בכך ש"כוח מוחלט משחית" הובילה לבניית מערכת מתוחכמת של **איזונים ובלמים**. מפרשת המלך בתורה ועד לתקנת ה"אדם החשוב", המסורת היהודית הקיפה את המנהיג בחומות של הגבלות. למדנו שגם המנהיג החזק ביותר כפוף לחוק עליון, וכי הפרדת הרשויות נועדה להבטיח שהצדק והמשפט יישארו נקיים מהשפעה פוליטית. הבלמים הללו הופכים את השלטון מ"אדון" ל"אח", ומבטיחים שהריבון האמיתי יישאר תמיד החוק והמוסר.

המבנה הדמוקרטי נבחן גם ביכולתו להגן על הפרט והמיעוט. דרך הציווי על הגנת הגר ושימור דברי היחיד במשנה, ראינו כי קיימת חובה מוסרית להגביל את כוחו של הרוב בנקודה שבה הוא פוגע בצלם אלוהים שבאדם. **זכויות המיעוט** אינן ויתור של הרוב, אלא גבול גזרתי המגן על הקניין, על חופש המחשבה ועל כבודו של כל אדם. המיעוט אינו נדחק לשוליים, אלא נשמר כחלק מהפסיפס המקיף של החברה וכאופציה רעיונית לעתיד.

הסינתזה שבין המחשבה היהודית לערכים הדמוקרטיים מעניקה לזכויות האדם משמעות של "זכות שבחובה". היא מחייבת את הרוב לפעול מתוך אחריות מוסרית ואמפתיה היסטורית, ומזכירה לנו שדמוקרטיה בריאה נמדדת לא רק ביכולתה להכריע, אלא ביכולתה להגן על החלש ולרסן את הכוח. המקורות הללו מהווים מצפן עבורנו גם היום, בבואנו לעצב חברה שהיא יהודית בשורשיה וגם דמוקרטית במבניה ובערכיה.

”אין מעמידין פרנס על הצבור
אלא אם כן נמלכים בצבור”

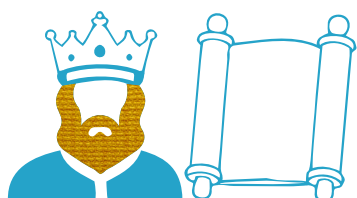
הסכמת העם

”דע כי על עסק של רבים
אמרה תורה אחרי רבים להטות”

הכרעת הרוב

ואת כפיפותו לתורה ולחכמיה
”לבלתי רום לבבו מאחיו”

איזונים ובלמים

”וְגֵר לֹא תִלַּחַץ, וְאַתֶּם יִדְעֶתֶם אֶת נַפְשׁ הַגֵּר
כִּי גֵרִים הָיִיתֶם בְּאֶרֶץ מִצְרַיִם”

זכויות המיעוט

חלק ב

דְּמוֹקְרַטִיָּת נְשִׁיאַ יְהוּדִית

פתיחה

דמוקרטיה ומשטר דמוקרטי, כמו שאנחנו מכירים אותם בעידן המודרני, מורכבים משילוב בין יסודות שונים, החיים במתח מתמיד זה לצד זה. בדמוקרטיה שלנו מהדהדות שלוש מורשות פוליטיות - היוונית, הרפובליקנית והליברלית, וציר מרכזי נוסף: המורשת המקראית היהודית, ועל בסיסה גם זו הנוצרית.¹⁰

המשטר הדמוקרטי ליברלי הוא לא רק מבנה טכני של ניהול מדינה, אלא שיטת שלטון שיונקת מתפיסות עולם עמוקות בדבר ערך האדם וחירותו. המורשת היהודית-מקראית הניחה את היסודות לרבים מהמושגים שאנו רואים כיום כ'דמוקרטיים': הרעיון שהשלטון אינו ריבון מוחלט אלא כפוף לחוק ולמוסר עליון, התפיסה שכל אדם נברא בצלם ולכן הוא שווה ערך, והמושג של 'ברית' שמהווה דגם עתיק למה שמכונה בפילוסופיה המדינית 'חוזה חברתי'.

בחלק הזה נבקש להראות כיצד הוגי הדמוקרטיה הגדולים ניסחו את ערכיה, וכיצד דבריהם מהדהדים את המורשת שהנחילה היהדות לעולם. עתה חל היפוך תפקידים לעומת החלק הראשון - המקורות יהיו 'דמוקרטיים' והשאלות עליהן תהיינה 'יהודיות'; כלומר נבחן את המובאות הקצרות מתוך הוגי דעות אלו במשקפי המקורות היהודיים שראינו בחלקה הראשון של החוברת.

10 להרחבה עיינו "על מה הדיבור? - מקורות הדמוקרטיה, מורה נבוכים", בהוצאת ארגון "יסודות".

הסכמת העם | מברית לחוזה חברתי

מעבר להסכמה הטכנית על ניהול המדינה, עיקרון הסכמת העם מבטא מהפכה מחשבתית עמוקה: השלטון אינו זכות טבעית של מנהיג חזק או ירושה שושלתית, אלא פיקדון זמני המופקד בידי המנהיגים על ידי האזרחים. תפיסה זו רואה באדם יצור אוטונומי, תבוני ובן חורין, המסוגל לקחת אחריות על גורלו הפוליטי. האמנה החברתית היא המצפן המוסרי של המדינה – הממשל קיים אך ורק מכוח הסכמת הריבון האמיתי, שהוא העם, וברגע שהוא מועל בתפקידו או פוגע בזכויות הטבעיות של אזרחיו, הלגיטימיות שלו פוקעת.

שורשיה של הסכמת העם נעוצים כבר במושג המקראי העתיק של הברית. במסורת היהודית, השלטון הוא תוצאה של הסכם מפורש – מהברית בסיני שבה ענה העם "נעשה ונשמע", ועד להמלכת שאול ודוד שדרשה את אישור העם וזקניו. תפיסה זו, שהשתמרה בהלכה בעיקרון ש"אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן נמלכים בציבור", יצרה את התשתית המוסרית לתורת "החוזה החברתי" המודרנית, המעמידה את רצון הכלל כבסיס לחוק.

במקורות שלפנינו נעקוב אחר התפתחות הרעיון המהפכני הזה. נפתח בג'ון לוק, שהגדיר את המעבר מהמצב הטבעי לחברה אזרחית דרך הסכמה חופשית; נמשיך לז'אן-ז'אק רוסו, המעמיק במושג "הרצון הכללי" כביטוי לאיחוד בין הפרט לשלם; נעבור לקטע מתוך הכרזת העצמאות של ארה"ב, המיישמת עקרונות אלו כעילה לכינון משטר חדש, ונסיים בדבריה של חנה ארנדט שהגדירה כי כל כוח פוליטי שואב את כוחו מברית. השאלות הנלוות יזמינו אותנו לבחון את הקשר שבין הברית המקראית לאמנה החברתית, ואת המתח שבין חירות הפרט למחויבותו לקהילה.

1. ג'ון לוק, על הממשל המדיני (1689)

בני האדם, בהיותם... חופשיים, שווים ובלתי תלויים מטבעם, אין להוציא איש ממצב זה ולהכפיפו לכוח הפוליטי של אחר אלא בהסכמתו שלו. הדרך היחידה שבה אדם פושט את חירותו הטבעית ומקבל עליו את כבלי החברה האזרחית, היא על ידי הסכם עם בני אדם אחרים להתקבץ ולהתאחד לקהילה אחת, לשם חייהם בצוותא בשלום, בביטחון ובנוחות... כאשר מספר כלשהו של בני אדם הסכימו בדרך זו להקים קהילה או ממשלה, הם מתאחדים מיד והופכים לגוף פוליטי אחד, שבו יש לרוב זכות לפעול ולהכריע עבור השאר. שכן כל קהילה פועלת מכוח הסכמתם של הפרטים המרכיבים אותה, והכרחי הדבר שגוף אחד ינוע בכיוון אחד, דהיינו – בכיוון שאליו מושך אותו הכוח הגדול יותר, שהוא הסכמת הרוב.

- ♥ מהו המקור היחיד שנותן לממשלה זכות להפעיל כוח על אזרחיה לפי לוק?
- ♥ בברית סיני נאמר "כָּל אֲשֶׁר דִּבֶּר ה' נַעֲשֶׂה" (שמות יט, ח). האם אפשר לראות בזה דגם מוקדם לדברי לוק?
- ♥ לוק מדבר על "ויתור על חירות". האם גם בקבלת עול מצוות או בתקנות קהילה יש ויתור דומה למען הכלל?

11 ג'ון לוק (1632-1704) - פילוסוף אנגלי, נחשב לאחד הפילוסופים החשובים של עידן הנאורות. לכתביו בנושאי תורת ההכרה והפילוסופיה הפוליטית הייתה השפעה רבה על התפתחות תחומים אלה.

2. ז'אן-ז'אק רוסו, על האמנה החברתית (1762)¹²

הואיל ואין לאדם סמכות טבעית על הדומה לו, והואיל והכוח אינו יוצר שום זכות, הרי נשארים ההסכמים בתור בסיס לכל סמכות לגיטימית שבין בני האדם... מציאת צורה של התאגדות שתגן על גופו ועל רכושו של כל חבר ותשמור עליהם בכל כוחה המשותף, ובהיות כל אחד מתאחד עם הכל, אינו נשמע אלא לעצמו בלבד ונשאר חופשי כבתחילה. זוהי בעיית היסוד שהאמנה החברתית נותנת לה פתרון. אם נסלק מן האמנה החברתית את מה שאינו מעיקרה, נמצא שהיא מצטמצמת למושגים הבאים: 'כל אחד מאיתנו מעמיד תחת רשותו העליונה של הרצון הכללי את גופו ואת כל כוחו, ואנו כגוף אחד מקבלים כל חבר וחבר כחלק בלתי נפרד מן השלם'.

- ♥ מדוע רוסו פוסל את כוח הזרוע כמקור לסמכות שלטונית?
- ♥ במסורת היהודית, גם המלך כפוף לתורה. איך זה מתכתב עם הרעיון של רוסו שהחוק הוא ביטוי של הסכמה ולא של כוח שרירותי?
- ♥ רוסו מדבר על התאחדות "עם הכול". האם המושג היהודי "כל ישראל ערבים זה בזה" יכול להוות בסיס מוסרי לאמנה חברתית כזו?

3. הכרזת העצמאות של ארה"ב (1776)

אנו סבורים שאמיתות אלה הן מובנות מאליהן: שכל בני האדם נבראו שווים, ושהבורא העניק להם זכויות מסוימות שאין ליטול מהם, ביניהן הזכות לחיים, לחירות ולרדיפת האושר. שכדי להבטיח זכויות אלה מוקמות בקרב בני האדם ממשלות, השואבות את סמכויותיהן הצודקות מהסכמתם של הנמשלים; ושכל פעם שצורת ממשל כלשהי הופכת הרסנית למטרות אלה, זכותו של העם לשנותה או לבטלה, ולהקים ממשלה חדשה שיסודותיה יונחו על עקרונות כאלה, וארגון סמכויותיה יעשה באופן כזה שייראה לעם כמתאים ביותר להשגת ביטחונו ואושרו.

- ♥ מאיפה שואבות הממשלות את סמכותן לפי ג'פרסון, מנסח המגילה?
- ♥ בהכרזה מוזכר "הבורא". האם לדעתך הרעיון שכולנו נבראנו ב"צלם אלוהים" הוא שמאפשר את השוויון הפוליטי הזה? כיצד ינסח את הרעיון הזה אדם אתאיסט?
- ♥ ההלכה קובעת: "אין מעמידין פרנס על הציבור אלא אם כן נמלכים בציבור". איך משפט זה מחזק את דברי הכרזת העצמאות הזו?

12 ז'אן-ז'אק רוסו (1712-1778) - פילוסוף ותאורטיקן פוליטי מז'נבה, שפעל בעיקר בצרפת. רוסו נחשב לאחד מהפילוסופים החשובים של עידן הנאורות, ורעיונותיו השפיעו על המהפכה הצרפתית, כמו גם על התפתחות התאוריה הסוציאליסטית ועל תנועת הלאומיות. עבודתו הבולטת, "האמנה החברתית", נחשבת לאחד הספרים המשפיעים בפילוסופיה הפוליטית של תרבות המערב.

4. חנה ארנדט, על המהפכה (1963)¹³

כוח פוליטי נוצר רק כאשר בני אדם מתקבצים יחד ופועלים בצוותא, והוא נשמר רק באמצעות בריתות, הבטחות והסכמים הדדיים. כוח זה, השונה לחלוטין מכוח הזרוע והאלימות, יכול להתקיים ולהתפתח רק במקום שבו הקהילה שומרת על הבטחותיה ועל חוקי היסוד שקבעה לעצמה. מעשה הברית וההבטחה ההדדית הוא המקור היחיד לכוח פוליטי יציב ובר-קיימא. ברית זו אינה מושתתת על ויתור של היחיד על כוחו למען ריבון מוחלט, אלא על איחוד כוחות ועל יצירת מרחב ציבורי משותף שבו רצונם של המשתתפים הוא שמעניק לגיטימיות לחוקים השולטים בהם.

- ♥ כיצד מגדירה ארנדט את מקור הכוח הפוליטי הלגיטימי, ובמה הוא שונה מכוח פיזי?
- ♥ ארנדט משתמשת במושג ברית. כיצד הבנה זו של כוח פוליטי הנובע מברית הדדית מהדהדת את מודל הברית המקראית בין העם לאלוהיו או בין העם למנהיגיו?
- ♥ מדוע לדעתכם שמירת ציות לחוקי המשחק הוא תנאי הכרחי ליציבותה של דמוקרטיה?

13 חנה ארנדט (1906-1975) הייתה פובליציסטית והוגת דעות יהודייה ילידת גרמניה. לכתביה נודעה חשיבות גדולה להתפתחות הפילוסופיה הפוליטית. ספרה 'על המהפכה' משווה בין שתי מהפכות מרכזיות במאה השמונה עשרה - המהפכה האמריקאית והמהפכה הצרפתית.

הכרעת הרוב | שותפות ביצירת הדין

הכרעת הרוב היא המנגנון הפרקטי המאפשר לחברה מגוונת לקבל החלטות ולפעול גם בהיעדר הסכמה פה אחד. בדמוקרטיה המודרנית, הכרעת הרוב אינה "זכות היתר של החזק", אלא פרוצדורה המבוססת על עיקרון השוויון: ההנחה שקולו של כל אזרח שווה בערכו לקולו של האחר, ושמצומת החלטה, הכוח המניע של המדינה חייב לשקף את רצונם של המרובים. עם זאת, האתגר הגדול הטמון ביסוד זה הוא השמירה על המתח הבריא בין רצון הרוב לבין חובתו לכבד את כללי המשחק ולא לרמוס את זכויות היסוד של הכלל.

עקרון הכרעת הרוב ביהדות ("אחרי רבים להטות") נולד במקורו בבית הדין, אך לאורך הדורות התרחב והפך לכלי המרכזי לניהול חיי הקהילה היהודית דרך "תקנות הקהל". היהדות הכירה בכך שחברה אינה יכולה להתקיים ללא מנגנון הכרעה שמונע שיתוק תפקודי. האימוץ הדמוקרטי של עקרון זה לוקח את הצורך הטכני והופך אותו לערך מוסרי – "תורת השוויון המיושמת על השכל", המניחה כי בחוכמת הרבים טמון תוקף מוסרי ומעשי שאין ליחיד, חזק ככל שיהיה.

במקורות שלפנינו נבחן את הצידוקים ואת האזהרות המלווים את שלטון הרוב. נפתח בג'יימס מדיסון, המנתח את יכולתו של הרוב לבלום סיעות אינטרסנטיות, נמשיך לג'ון סטיוארט מיל, הטובע את המונח החשוב "עריצות הרוב" ומדגיש את הצורך בהגנה על חירות המחשבה של היחיד ונסיים באלכסיס דה-טוקוויל, המתאר את העוצמה המוסרית של הרוב ואת הסכנה שבדהירתו ללא מעצורים. השאלות יזמינו אותנו לבחון את הזיקה שבין הכלל ההלכתי של הכרעת הרוב לבין המושג המודרני של שותפות ושלוש הציבור.

1. ג'יימס מדיסון, פדרליסט מס' 10 (1787)¹⁴

אם סיעה (Faction) כוללת פחות מרוב, הסעד יינתן על ידי העיקרון הרפובליקני, המאפשר לרוב להביס את השקפותיה המרושעות על ידי הצבעה רגילה. סיעה כזו עלולה לסכל את הממשל, היא עלולה לזעזע את החברה; אך היא לא תהיה מסוגלת לבצע ולהסתיר את אלימותה תחת חסותה של החוקה. כאשר הרוב נכלל בסיעה, צורת הממשל העממי מאפשרת לו להקריב למען תשוקתו השלטת או למען ענייני הפרטי הן את טובת הכלל והן את זכויותיהם של אזרחים אחרים. הגנה על טובת הציבור ועל זכויות הפרט מפני הסכנה של סיעה כזו, ובו בזמן שמירה על הרוח ועל צורת הממשל העממי, היא המטרה הגדולה שאליה מכוונים מאמציו.

♥ מה היתרון המרכזי של הכרעת הרוב במצב של מחלוקת בין קבוצות ("סיעות")?

♥ האם יש דמיון בין "הכרעת הרוב" של מדיסון ובין "שלוש הציבור" ביהדות, המחייב פשרה כדי למנוע פירוד?

♥ לפעמים הרוב טועה. איך בכל זאת מצדיקים את הציות לרוב כדי לנהל מדינה?

14 ג'יימס מדיסון הבן (1751-1836) – פוליטיקאי אמריקאי, מהאבות המייסדים של ארצות הברית. כיהן כנשיא ארצות הברית הרביעי בשנים 1809-1817 ונחשב לאבי החוקה האמריקאית, בשל מעורבותו הרבה בכל שלבי כינונה.

2. ג'ון סטיוארט מיל, על החירות (1859)¹⁵

כמו כל עריצות אחרת, גם עריצות הרוב נחשבת בראשיתה, ועדיין חוששים מפניה בדרך כלל, בעיקר כמעשה המופעל באמצעות פעולותיהן של רשויות המדינה. אך אנשים חושבים הבחינו שברגע שהחברה עצמה היא העריץ – החברה כקיבוץ, כלפי הפרטים הנפרדים המרכיבים אותה – אמצעי העריצות שלה אינם מוגבלים למעשים שהיא מבצעת בידי פקידי המדינה שלה. החברה יכולה לבצע וגם מבצעת צווים משלה; ואם היא מוציאה צווים שגויים במקום צודקים, או צווים בעניינים שבהם אסור לה להתערב, היא מפעילה עריצות חברתית איומה יותר מסוגים רבים של דיכוי פוליטי... לכן, הגנה מפני עריצותו של נושא המשרה אינה מספקת; יש צורך בהגנה גם מפני עריצותה של הדעה השלטת וההרגשה השלטת.

- ♥ על איזו סכנה מצביע מיל בשימוש במנגנון הרוב?
- ♥ המשנה מציינת תמיד את דעת היחיד מול דעת המרובים. איך שימור דעת המיעוט עוזר למנוע את הסכנה שעליה מדבר מיל?
- ♥ היכן עובר הגבול שבו הרוב כבר אינו יכול לכפות את דעתו על היחיד בקהילה יהודית?

3. אלכסיס דה-טוקוויל, הדמוקרטיה באמריקה (1835)¹⁶

העיקרון שעל פיו הרוב הוא בעל זכות לשלוט בחברה... מקורו ברעיון שבניה רבה יותר וחוכמה רבה יותר נמצאות בקרב אנשים רבים מאשר בקרב אדם אחד, וכי מספר המחקקים חשוב מאישיותם של המחקקים. זוהי תורת השוויון המיושמת על השכל. דוקטרינה זו תוקפת את גאוות האדם במעוזה האחרון. מכאן נובע הקושי שבו היא מתקבלת... באומות דמוקרטיות, הרוב מחזיק בכוח ממשי ובכוח מוסרי עצום. כאשר דעת הרוב התגבשה בנוגע לשאלה מסוימת, אין עוד מחסומים שיכולים לעצור אותה או אפילו לעכב את התקדמותה למשך זמן מה, כדי לתת לה שהות לשמוע את תלונותיהם של אלה שהיא רומסת בדרכה.

- ♥ מהו הבסיס המוסרי להעדפת דעת הרוב על פני דעת היחיד לפי טוקוויל?
- ♥ "לא בשמיים היא" – המדרש על תנורו של עכנאי מעדיף את הכרעת הרוב על פני קול מהשמיים. איך זה מתחבר לרעיון של טוקוויל על "חוכמת הרבים"?
- ♥ האם הכרעת הרוב היא רק עניין טכני או שיש בה ערך מוסרי עמוק של שותפות?

15 ג'ון סטיוארט מיל (1806-1873) – פילוסוף, כלכלן פוליטי ועובד ציבור אנגלי. נחשב להוגה הליברלי המשפיע ביותר במאה ה-19. פיתח את תורת התועלתנות בתחום הפילוסופיה של המוסר, עסק בלוגיקה ובפילוסופיה מדינית, ותמך בתאוריה האתית שהציג לראשונה מורו וחברו הטוב של אביו ג'רמי בנת'ם. תפיסתו הליברלית תבעה את חירות האינדיבידואל על פני שליטה ממשלית חסרת גבולות.

16 אלכסיס-שארל-אנרי קרל דה טוקוויל (1805-1859) – הוגה דעות והיסטוריון צרפתי. ספרו עוסק בדמוקרטיה בארצות הברית בשנות ה-30 של המאה ה-19, בנקודות החוזק והתורפה שלה.

איזונים ובלמים | ביזור הכוח

ההנחה היסודית של הדמוקרטיה היא ריאלית ואף פסימית: טבעו של האדם המחזיק בכוח הוא לשאוף ליותר ממנו. לכן, חברה חופשית אינה יכולה להישען רק על רצונם הטוב של מנהיגיה, אלא עליה לבנות מבנה שלטוני שבו רשויות שונות מגבילות ובולמות זו את זו. הפרדת הרשויות – המחוקקת, המבצעת והשופטת – נועדה להבטיח שאף גוף לא ירכז בידיו עוצמה בלתי מוגבלת. האיזונים והבלמים הם המעצורים המבטיחים ששלטון החוק יעמוד תמיד מעל שלטון האדם, ומגנים על האזרח מפני שרירות לב שלטונית.

המסורת היהודית הכירה מאז ומתמיד בסכנה הטמונה בכוח מוחלט. כבר בפרשת המלך בתורה מוטלות הגבלות חסרות תקדים על המנהיג כדי למנוע את "רום לבבו". המודל המקראי המוקדם הציג חלוקת כוח ייחודית בין הכהונה (הדת והרוח), המלוכה (הביצוע והביטחון) והסנהדרין (המשפט). הבנה זו, לפיה המנהיג כפוף למערכת חוקים וערכים חיצונית לו, היוותה השראה עמוקה להוגי המערב שהבינו כי כדי לשמור על החירות, יש לחלק את הכוח ולייצר מערכת של בקרה וביקורת הדדית.

בפרק זה נעיין בכתביהם של ההוגים שעיצבו את ארכיטקטורת הכוח המודרנית. נפתח בברון דה מונטסקייה, שהגדיר את הצורך החיוני בהפרדת רשויות כערובה לחירות; נמשיך לאלכסנדר המילטון, שמסביר מדוע עצמאותה של הרשות השופטת – ה"חלשה" מבין הרשויות – היא דווקא המגן החזק ביותר של החוקה; ונסיים באזהרתו המפורסמת של לורד אקטון על נטייתו של הכוח להשחית. השאלות יזמינו אותנו לבחון כיצד "שלושת הכתרים" של היהדות – תורה, כהונה ומלוכה – וספר התורה של המלך משמשים כהשראה למערכת האיזונים והבלמים הדמוקרטית.

1. ברון דה מונטסקייה, על רוח החוקים (1748)¹⁷

ניסיון הנצח מלמדנו שכל אדם שיש בידו כוח, נוטה להשתמש בו לרעה; הוא ממשיך בכך עד שהוא נתקל בגבולות. כדי שלא יהיה אפשר להשתמש בכוח לרעה, נחוץ, לפי סדרי הדברים, שהכוח יבולס את הכוח. כאשר הכוח המחוקק והכוח המבצע מאוחדים באותו אדם או באותו גוף של נושאי משרה, אין חירות; כי ייווצר חשש שמא אותו מושל או סנאט יחוקקו חוקים עריצים כדי לבצעם באופן עריצי. כמו כן, אין חירות אם כוח השיפוט אינו מופרד מהכוח המחוקק ומהכוח המבצע. לו היה כוח זה מאוחד עם הכוח המחוקק, היה השלטון על חייהם וחירותם של האזרחים שרירותי, שכן השופט היה גם המחוקק. לו היה מאוחד עם הכוח המבצע, עלול היה השופט לנהוג בעריצות ודיכוי.

- ♥ מדוע איחוד של שתי רשויות בידי אדם אחד פוגע בחירות האזרח?
- ♥ ביהדות קיים המושג "שלושה כתרים" (תורה, כהונה ומלוכה). האם ניתן לראות בזה מודל קדום להפרדת הרשויות של מונטסקייה?
- ♥ המלך ביהדות אינו שופט ואין שופטים אותו. איך הגבלה זו מגנה על מערכת המשפט?
- ♥ לו הייתם צריכים להוסיף 'רשות רביעית' במדינת ישראל המודרנית, איזו רשות זו הייתה ואיזה 'כתר' היא מייצגת?

17 שארל לואי דה סקונדה, ברון לה ברד ומונטסקייה (1689-1755) ידוע בעיקר כמונטסקייה - פילוסוף צרפתי, נודע בעיקר בזכות תורת "הפרדת הרשויות" שלו.

2. אלכסנדר המילטון, פדרליסט מס' 78 (1788)¹⁸

אין חירות אם כוח השיפוט אינו מופרד מן הכוחות המחוקק והמבצע. הרשות השופטת היא מעצם טבעה החלשה מבין שלוש הרשויות... אין לה השפעה לא על החרב ולא על הארנק; אין היא מכוונת לא את כוחה של החברה ולא את עשרה; ואין היא יכולה לקבל החלטה פעילה כלשהי. ניתן לומר עליה באמת שאין לה לא כוח ולא רצון, אלא שיפוט בלבד. לפיכך, החופש המוחלט של בתי המשפט חיוני במיוחד בחוקה מוגבלת. חוקה מוגבלת היא חוקה המכילה חריגים מפורשים מסוימים לסמכות החקיקה... הגבלות מסוג זה לא תוכלנה להישמר הלכה למעשה אלא באמצעות בתי המשפט, שתפקידם יהיה להכריז על כל המעשים הנוגדים את נוסח החוקה כבטלים ומבוטלים.

- ♥ לפי המילטון, מדוע חשוב להגן על עצמאותה של הרשות השופטת יותר מכל רשות אחרת?
- ♥ הנביא במקרא עומד מול המלך ומבקר אותו בשם הצדק. האם בית המשפט היום ממלא תפקיד דומה לזה של 'שומר סף'?
- ♥ מדוע חשוב שלשופטים תהיה עצמאות מלאה בבואם לדון את השלטון?

3. לורד אקטון, מכתב למנדל קרייטון (1887)¹⁹

איני יכול לקבל את דעתך שצריך לשפוט את האפיפיור או את המלך אחרת מאשר כל אדם אחר, מתוך הנחה מוקדמת שהם לא עשו רע. אם ישנה הנחה כלשהי, עליה להיות הפוכה: ככל שהסמכות גדולה יותר, כך המשפט צריך להיות מחמיר יותר. כוח נוטה להשחית, וכוח מוחלט משחית באופן מוחלט. אנשים גדולים הם כמעט תמיד אנשים רעים, אפילו כשהם מפעילים השפעה ולא סמכות; עוד יותר מכך כשהם מוסיפים את הנטייה או את הוודאות של שחיתות על ידי סמכות. אין כפירה גדולה יותר מאשר זו הטוענת שהמשרה מקדשת את בעליה. כאן טמונה הסכנה הגדולה ביותר לחירותנו.

- ♥ מהי הסכנה המרכזית שמתאר לורד אקטון לגבי כל אדם המחזיק בכוח רב?
- ♥ התורה מצווה על המלך לכתוב לעצמו ספר תורה שיהיה עמו תמיד "למען לא ירום לבבו מאחיו". כיצד חובה זו מהווה בלם לשחיתות המתוארת אצל אקטון?
- ♥ האם ביקורת עצמית מספיקה למנהיג, או שתמיד נדרשים בלמים חיצוניים?

18 אלכסנדר המילטון (1755-1804) - פוליטיקאי ומדינאי אמריקאי, אחד האבות המייסדים של ארצות הברית. היה מעורכי הדין החוקתיים הראשונים הבולטים ביותר בארצות הברית, ושימש ציר משפיע בוועידת החוקה. המחבר העיקרי של "כתבי הפדרליסט", שהציגו את החוקה האמריקאית לציבור הניו יורקי הסקפטי.

19 ג'ון אמריק אדוארד דאלברג-אקטון, הברון הראשון מאקטון (1834-1902), הידוע כלורד אקטון - היסטוריון ופוליטיקאי בריטי. השקפותיו הליברליות השפעה רבה על בני זמנו ועל חקר ההיסטוריה באנגליה.

זכויות המיעוט | צלם אלוהים כעוגן לחירות

הדמוקרטיה הליברלית אינה מסתכמת בשלטון הרוב, אלא מחויבת בראש ובראשונה להגנה על זכויות היסוד של כל אדם. תפיסה זו יונקת מהרעיון המקראי המהפכני של "צלם אלוהים" – הקביעה כי לכל אדם יש ערך אינסופי וקדושה פנימית שאינם תלויים בכוחו הפוליטי, בשיוכו לקבוצת הרוב או בתועלת שהוא מביא לחברה. זכויות המיעוט הן "קו ההגנה האחרון" המבטיח שישנם תחומים בחייו של האדם – מצפוניו, דתו, גופו וקניינו – שהם מחוץ לתחום שיפוטו של הרוב, חזק ככל שיהיה.

המסורת היהודית מדגישה שוב ושוב את ההגנה על ה"גר, היתום והאלמנה" – אותן דמויות המייצגות את המיעוט נטול הכוח השבטי והפוליטי. דאגה זו אינה מוצגת כמעשה של חסד או התנדבות, אלא כחובה דתית ומוסרית עליונה המגבילה את כוחו של הכלל ומעמידה לו גבולות ברורים. חברה נמדדת לא רק לפי האופן שבו היא משרתת את הרוב, אלא לא פחות לפי האופן שבו היא שומרת על כבודו וחירויותיו של החלש ביותר החי בתוכה.

במקורות שלפנינו נראה כיצד הפכו עקרונות המוסר העתיקים להגנות משפטיות ולפילוסופיות מוצקות. נפתח ב**רונלד דבורקין**, המגדיר את זכויות הפרט כ"קלפי מיקוח" הגוברים על כל אינטרס פוליטי, נעיין ב**הכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם** המעגנת את כבוד האדם כערך אוניברסלי, ללא הבדל דת וגזע, נחזור לדברי **ג'ון לוק**, המציב את חופש המצפון והדת כמרחב פנימי שהמדינה אינה מוסמכת לחדור אליו, ונסיים ב**חנה ארנדט**, שעמדה על הקשר ההכרחי בין זכויות הפרט לבין השתייכות לקהילה שמגינה עליהן. השאלות יזמינו אותנו לבחון את הזיקה שבין ערך "נפש אחת" לזכויות היחיד, ואת המתח שבין כפייה שלטונית לשכנוע פנימי וסובלנות.

1. רונלד דבורקין, לקחת זכויות ברצינות (1977)²⁰

זכויות פרט הן קלפי מיקוח פוליטיים (Political Trumps) המוחזקים בידי יחידים. ליחיד יש זכות להגנה כזו נגד הרוב, גם כאשר הרוב סבור, ואולי אף בצדק, שהאינטרס הכללי מחייב פגיעה בזכות זו... אם לזכויות יש משמעות כלשהי, עליהן להיות חזקות יותר מאשר שיקולי תועלת של הרוב. הממשלה מחויבת להתייחס לכל האזרחים בכבוד ובהערכה שווים. מחויבות זו אינה רק עניין של מדיניות חברתית, אלא היא עקרון יסודי של צדק. כאשר המדינה פוגעת בזכותו של אדם בשם 'טובת הכלל', היא למעשה טוענת כי אותו פרט הוא אמצעי להשגת מטרותיהם של אחרים, ובכך היא שוללת את ערכו העצמי.

- ♥ מה הכוונה בתיאור זכויות כ"קלפי מיקוח" נגד הרוב?
- ♥ במשנה נאמר: "כל המקיים נפש אחת מישראל כאילו קיים עולם מלא". כיצד משפט זה מעגן את זכות היחיד מול צורכי הכלל?
- ♥ האם הייתם מוכנים לוותר על זכות שלכם למען מטרה שרוב הציבור תומך בה? היכן עובר הקו האדום?

20 רונלד דבורקין (1913-2013) - יהודי-אמריקאי, תאורטיקן ופילוסוף של המשפט, חתן פרס הולברג לשנת 2007.

2. ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, האו"ם (1948)

הואיל והכרה בכבוד הטבוע בכל בני משפחת האנושות ובזכויותיהם השוות והבלתי נפקעות היא יסוד החירות, הצדק והשלום בעולם... סעיף 1: כל בני אדם נולדו בני חורין ושווים בערכם ובזכויותיהם. הם חוננו בתבונה ובמצפון, ועליהם לנהוג איש ברעהו ברוח של אחווה. סעיף 2: כל אדם זכאי לכל הזכויות והחירויות שנקבעו בהכרזה זו, ללא הפליה כלשהי מטעמי גזע, צבע, מין, לשון, דת, דעה פוליטית או דעה אחרת... סעיף 3: כל אדם יש לו הזכות לחיים, לחירות ולביטחון אישי... סעיף 81: כל אדם זכאי לחירות המחשבה, המצפון והדת; זכות זו כוללת את החירות לשנות את דתו או את אמונתו, ואת החירות לתת ביטוי לדתו או לאמונתו – ביחיד או בציבור, בדרך הוראה, נוהג, פולחן ושמירת מצוות.

- ♥ מהו הבסיס לשוויון בין בני האדם לפי הכרזת האו"ם?
- ♥ "חביב אדם שנברא בצלם". האם המושג "אדם" (ולא רק "יהודי") במסורת שלנו הוא המקור להכרזה האוניברסלית הזו?
- ♥ כיצד "רוח האחוה" המופיעה בסעיף 1 מתכתבת עם הציווי "ואהבת לרעך כמוך"?

3. ג'ון לוק, איגרת על הסובלנות (1689)

שום אדם אינו יכול להיעשות נוצרי על ידי כפייה. דת האמת והישועה מורכבת באמונה הפנימית של הנפש, שבלעדיה שום דבר אינו יכול להיות מקובל על אלוהים. וזוהי טבעה של התבונה האנושית, שאינה יכולה להיכפות על ידי שום כוח חיצוני. החרמת רכוש, מאסר או עינויים – אין בכוחם של אלו לשנות את שיקול דעתם של בני האדם בנוגע לאמיתות דתיות. תפקידו של הממשל האזרחי מוגבל אך ורק לטיפול בעניינים הארציים – חיים, חירות, בריאות הגוף והחזקה ברכוש. דאגה לנשמות אינה שייכת לממשל האזרחי, משום שסמכותו מורכבת כולה מכוח חיצוני; ואילו דת אמת מורכבת משכנוע פנימי של הנפש. המדינה יכולה לייצר צבועים על ידי שימוש בכוח, אך היא לעולם לא תוכל לייצר מאמינים.

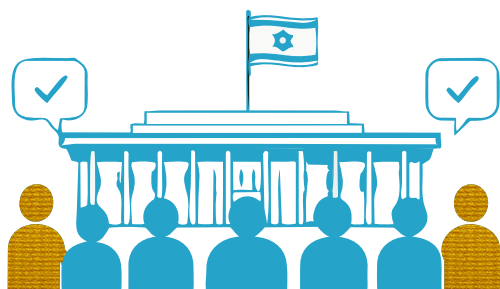
- ♥ מדוע לפי לוק אין טעם להשתמש בכוח שלטוני כדי לכפות אמונה דתית?
- ♥ "נהרא נהרא ופשטיה" (כל נהר ומסלולו). מהי מידת ההכרה של היהדות בזכותו של אדם או קהילה לשמור על מנהגיהם הייחודיים גם בתוך הכלל?
- ♥ איך סובלנות דתית מחזקת את המדינה כולה?

4. חנה ארנדט, יסודות הטוטליטריזם (1951)

התברר לנו כי קיימת זכות בסיסית אחת, שהיא מוקדמת וקודמת לכל זכויות האדם המופשטות – והיא 'הזכות לקבל זכויות'. זכות זו פירושה לחיות בתוך מסגרת שבה שופטים אותך על פי מעשיך ודעותיך, ולהשתייך לקהילה פוליטית מאורגנת המוכנה ומסוגלת להגן על זכויותיך. כאשר בני אדם מאבדים את

אזרחותם ואת השתייכותם לקהילה, הם אינם מאבדים רק את הזכות לחופש או לשוויון, אלא הם מאבדים את עצם המרחב שבו זכויותיהם יכולות להיות בעלות משמעות כלשהי. ללא השתייכות לקהילה פוליטית, זכויות האדם הופכות להצהרות מופשטות חסרות שיניים.

- ♥ מהי "הזכות לקבל זכויות" ומדוע היא חשובה יותר מכל זכות אדם מופשטת אחרת?
- ♥ ארנדט טוענת שזכויות אנושיות אינן קיימות בחלל ריק, אלא הן תלויות לחלוטין בהשתייכות לקהילה פוליטית חוקתית שמגנה עליהן. כיצד זה מתקשר לחובת הקהילה והמדינה להגן על ה"גר" שחי בתוכה, שאינו חלק טבעי מהקהילה המקורית?
- ♥ האם הזיכרון ההיסטורי של העם היהודי כמי שאיבד את "הזכות לקבל זכויות" בגולה, מטיל עלינו חובה מוסרית מוגברת להבטיח את זכויותיהם של מיעוטים וזרים בתוך מדינת ישראל?

כל קהילה פועלת מכוח הסכמתם של הפרטים המרכיבים אותה

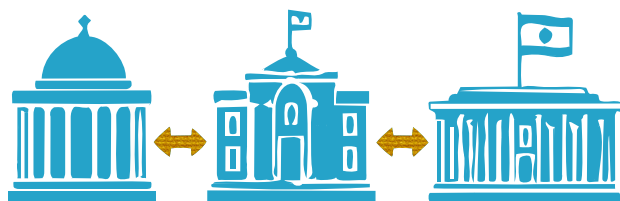
הסכמת העם

אם רוב הקהל קיבלו עליהם, המיעוט נמשכים אחריהם בעל כורחם

הכרעת הרוב

אין חירות אם כוח השיפוט אינו מופרד מן הכוחות המחוקק והמבצע

איזונים ובלמים

אם לזכויות יש משמעות כלשהי, עליהן להיות חזקות יותר מאשר שיקולי תועלת של הרוב

זכויות המיעוט

מַעֲרָכִי שִׁעוּרִים

מערכ שיעור 1 | 'למה מי אמר?' - עיקרון הסכמת העם

קהל יעד: כיתות י'-י"ב

משך המפגש: שיעור / שיעור כפול, תלוי ברמת הכיתה

מטרות השיעור:

1. להבין את עיקרון הסכמת העם כמקור הלגיטימיות של השלטון.
2. לעודד חשיבה ביקורתית סביב שאלות של מנהיגות, חירות, מחויבות לכלל ויציבות שלטונית.
3. לחשוף את התלמידים למפגש בין הפילוסופיה המדינית ובין ההגות וההלכה היהודית.

שלב א | אי בודד: חוקי הג'ונגל (10 דקות):

מהלך המשחק: המורה מחלק את הכיתה ל-4 קבוצות. כל קבוצה מקבלת את הסיטואציה הבאה:

המטוס שלכם התרסק על אי בודד. אתם 30 ניצולים. אין קליטה, אין קשר עם העולם, וצריך להתחיל לנהל את החיים כאן לפחות לשנה הקרובה - אוכל, הגנה, מים, סדר ציבורי.

עליכם להחליט תוך 5 דקות: **איך בוחרים מנהיג ואיך מקבלים החלטות?**

♥ **אפשרות א':** המנהיג יהיה החזק או החכם ביותר - בין הניצולים היו: קצין בצבא, מנהל בנק, ראש

מחלקת חינוך, מנהל יחידת הטראומה בבית חולים, פרופסורית למדעי החברה.

♥ **אפשרות ב':** עושים הצבעה דמוקרטית כל פעם שעולה צורך בהחלטה.

♥ **אפשרות ג':** ממנים ועדה מייצגת שקיבלה את הסכמת כולם מראש.

דיון קצר במליאה (5 דקות):

נציג מכל קבוצה מציג את השיטה שנבחרה.

שאלה לתלמידים: מה קורה אם מישהו על האי מחליט שהוא לא מקשיב למנהיג שנבחר? מאיפה המנהיג שואב את הזכות להגיד לאחרים מה לעשות? מכוח הזרוע או מההסכמה שלהם?

שלב ב | לימוד מקורות בקבוצות (30 דקות):

נחלק את הכיתה לשתי קבוצות עבודה. כל קבוצה מקבלת כרטיסיית משימה הכוללת מקור מהמסורת היהודית ומקור מהפילוסופיה המדינית. על התלמידים לקרוא, לענות על השאלות ולמצוא את 'גשר החיבור' בין המקורות.

כרטיסיית קבוצה 1 | מינוי בצלאל וג'ון לוק - האם העם הוא הבוס?

← **מקור 1: ברכות נה ע"א**

אמר רבי יצחק: אין מעמידין פרנס על הצבור אלא אם כן נמלכים בצבור, שנאמר: "ראו קרא ה' בשם בצלאל",
אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה: משה, הגון עליך בצלאל? אמר לו: רבוננו של עולם, אם לפניך הגון, לפני לא כל
שכן! אמר לו: אף על פי כן, לך אמור להם. הלא אמר להם לישראל: הגון עליכם בצלאל? אמרו לו: אם לפני הקדוש
ברוך הוא ולפניך הוא הגון, לפנינו לא כל שכן!

← **מקור 2: ג'ון לוק, על הממשל המדיני (9861)**

בני האדם, בהיותם... חופשיים, שווים ובלתי תלויים מטבעם, אין להוציא איש ממצב זה ולהכפיפו לכוחו הפוליטי של אחר אלא בהסכמתו שלו. הדרך היחידה שבה אדם פושט את חירותו הטבעית ומקבל עליו את כבלי החברה האזרחית, היא על ידי הסכם עם בני אדם אחרים להתקבץ ולהתאחד לקהילה אחת, לשם חייהם בצוותא בשלום... הכרחי הדבר שגוף אחד ינוע בכיוון אחד, דהיינו – בכיוון שאליו מושך אותו הכוח הגדול יותר, שהוא הסכמת הרוב.

שאלות לדיון קבוצתי:

1. **האם הסכמת העם היא מהותית או טקסית?** מה היה קורה אם בני ישראל היו אומרים למשה: "בצלאל לא מתאים לנו", למרות בחירת אלוהים בו?
2. **הסבירו את ה"אף על פי כן" של אלוהים למשה:** משה טוען טענה הגיונית (אם אלוהים מרוצה, בטח שאני מרוצה). מדוע אלוהים מתעקש ועוקף את ההיגיון הזה? מה זה מלמד על הכוח של הציבור?
3. לוק טוען שהמקור היחיד לכוח של ממשלה הוא הסכמת האזרחים. כיצד מינוי בצלאל מהווים דגם מוקדם לרעיון של לוק על "ויתור על חירות" למען הכלל? האם הברית במעמד הר סיני, היא גם דגם כזה?

כרטיסיית קבוצה 2 | הנצי"ב מולוז'ין ורוסו – כשהעם לא מסכים לשלטון

← **מקור 1: הנצי"ב מולוז'ין, העמק דבר (דברים יז, יד)**

"ואמרת" - לשון זה במשמע שאין זה מצווה במוחלט למנות מלך אלא רשות... ונראה, שמשום שהנהגת המדינה משתנה אם מתנהג על פי דעת מלוכה או על פי דעת העם והנבחרים. יש מדינה שאינה יכולה לסבול דעת מלוכה, ויש מדינה שבלא מלך היא כספינה בלא קברניט. ודבר זה אי-אפשר לעשות על פי הכרח מצוות עשה, שהרי בעניין השייך להנהגת הכלל נוגע לסכנת נפשות שדוחה מצות עשה. משום כך אי-אפשר לצוות בהחלט למנות מלך כל זמן שלא עלה בהסכמת העם...

← **מקור 2: ז'אן-ז'אק רוסו, על האמנה החברתית (2671)**

הואיל ואין לאדם סמכות טבעית על הדומה לו, והואיל והכוח אינו יוצר שום זכות, הרי נשארים ההסכמים בתור בסיס לכל סמכות לגיטימית שבין בני האדם... 'כל אחד מאיתנו מעמיד תחת רשותו העליונה של הרצון הכללי את גופו ואת כל כוחו, ואנו כגוף אחד מקבלים כל חבר וחבר כחלק בלתי נפרד מן השלם'.

שאלות לדיון קבוצתי:

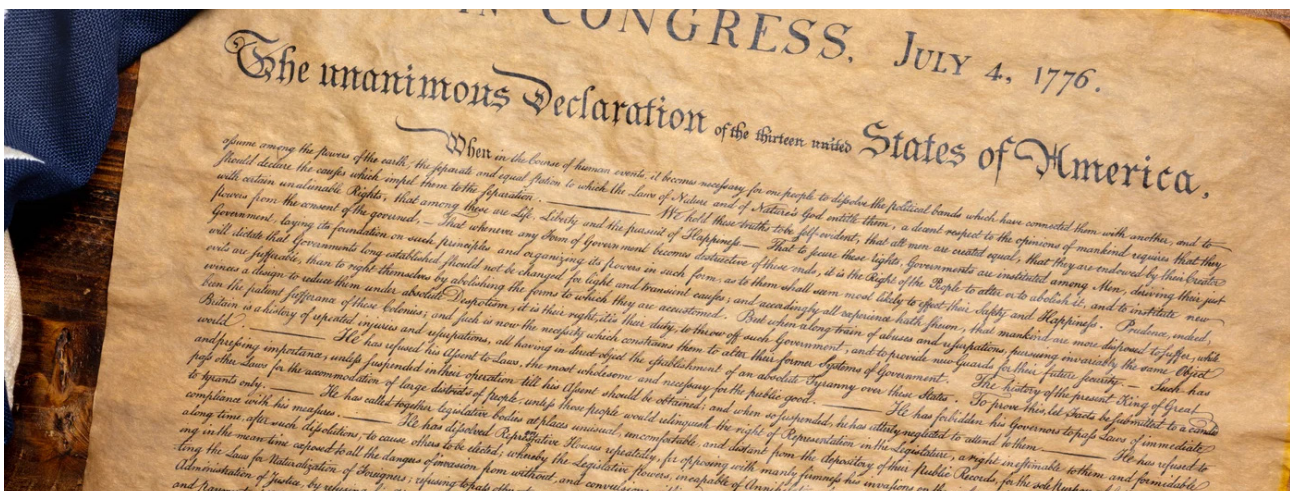
1. **פתרון הסתירה:** בתורה כתוב פעם אחת "וְאֶמְרָתְ אֲשִׁימָה עָלַי מֶלֶךְ" (נשמע כמו רשות של העם) ופעם אחת "שׁוֹם תִּשֶׂים עָלַי מֶלֶךְ" (נשמע כמו חובה). כיצד הנצי"ב פותר את הסתירה הזו באמצעות "דעת העם"?
2. **סכנת נפשות ומשטר:** כיצד אתם מבינים את האזהרה של הנצי"ב שכפיית משטר שהעם לא רוצה בה היא "סכנת נפשות"? האם שלטון ללא הסכמה מוביל בהכרח למלחמת אזרחים או לקריסה?
3. **הקשר לרוסו:** רוסו טוען שכוח הזרוע אינו מקור לזכות. כיצד זה מתכתב עם דברי הנצי"ב? האם בימינו, כשאנו רואים שדמוקרטיה מתפקדות בצורה יציבה יותר מדיקטטורות, ההלכה מחייבת אותנו לאמץ דמוקרטיה (כי זה ה"סדר הנכון" והבטוח יותר)?

שלב ג | סיכום ורפלקציה – "צידה לדרך" (10 דקות):

המנחה אוסף את הדיון ומציג שאלות סיכום נוקבות לכלל הכיתה:

1. ראינו היום גם אצל גדולי ההלכה וגם אצל גדולי הפילוסופים שאין לשלטון שום תוקף מוסרי אם העם אינו רוצה בו.
2. האם לדעתכם הסכמת העם ביהדות היא ערך דתי עצמאי (האדם חופשי ונברא בצלם, ולכן זכותו לבחור), או שהיא בסך הכל כלי פרגמטי-הישרדותי (כדי למנוע מרד ומלחמות)?
3. אם המנהיג הוא רק שליח של הציבור, האם יש בכלל מקום במדינה מודרנית למנהיגות כריזמטית וחזקה, שמובילה את העם למקומות שהוא עדיין לא מבין שהוא צריך (כמו שמשוה רבנו עשה במדבר) או שבדמוקרטיה המנהיג צריך להיות רק "מבצע" מדויק של רצון הרוב הקיים?

נספח אקטואלי:

הכרזת העצמאות של ארה"ב (1776)

אנו סבורים שאמיתות אלה הן מובנות מאליהן: שכל בני האדם נבראו שווים, ושהבורא העניק להם זכויות מסוימות שאין ליטול מהם, ביניהן הזכות לחיים, לחירות ולרדיפת האושר. שכדי להבטיח זכויות אלה מוקמות בקרב בני האדם ממשלות, השואבות את סמכויותיהן הצודקות מהסכמתם של הנמשלים; ושכל פעם שצורת ממשל כלשהי הופכת הרסנית למטרות אלה, זכותו של העם לשנותה או לבטלה, ולהקים ממשלה חדשה שיסודותיה יונחו על עקרונות כאלה, וארגון סמכויותיה יעשה באופן כזה שייראה לעם כמתאים ביותר להשגת ביטחונו ואושרו.

לפי הכרזת העצמאות האמריקאית, כל בני האדם נבראו שווים וניחנו בזכויות טבעיות שאי אפשר לשלול מהם, ובהן הזכות לחיים, לחירות ולרדיפת האושר. משום כך ממשלות מוקמות כדי להגן על זכויות אלו, והן שואבות את סמכותן מהסכמת האזרחים שעליהם הן שולטות. כאשר שלטון פועל בניגוד למטרות אלו ופוגע בזכויות האדם, זכותו של העם לשנותו או להחליפו. ההכרזה קושרת בין האמונה בבורא לבין השוויון האנושי, וטוענת שכל בני האדם זכאים לאותן זכויות מעצם בריאתם.

מעריך שיעור 2 | הרוב קובע?! – עיקרון הכרעת הרוב

קהל יעד: כיתות י"א-י"ב.

משך השיעור: שיעור או שיעור כפול

מטרות השיעור:

1. הבנת המתח המובנה בעיקרון הכרעת הרוב: הצורך בסדר חברתי ומניעת שיתוק מול החשש מרמיסת המיעוט והאמת.
2. היכרות עם המנגנונים ההלכתיים ביהדות (סנהדרין, תקנות הקהל) והוגים פילוסופיים (מדיסון, מיל, טוקוויל).
3. הכרה ופיתוח חשיבה ביקורתית על מושגים כמו חופש ביטוי, חובת ציות ועריצות הרוב.

שלב א | "אי בודד: חוקי הג'ונגל" (10 דקות):

מהלך המשחק: המורה מחלק את הכיתה ל-4 קבוצות. כל קבוצה מקבלת את הסיטואציה הבאה:

המטוס שלכם התרסק על אי בודד. אתם 30 ניצולים. אין קליטה, אין קשר עם העולם, וצריך להתחיל לנהל את החיים כאן לפחות לשנה הקרובה - אוכל, הגנה, מים, סדר ציבורי.

כל קבוצה היא 'מועצת אי בודד' שצריכה להכריע בדחיפות בשאלה קיומית, כמו למשל: האם להקצות את כל המשאבים לבניית רפסודה מסוכנת כדי לברוח, או להשקיע בבניית מגורי קבע על האי?

♥ **שלב 1:** עליהם לנסות להגיע להסכמה פה אחד (מן הסתם, תוך 3 דקות הם יגלו שזה כמעט בלתי אפשרי).

♥ **שלב 2:** עוברים להכרעת רוב. הרוב מחליט.

♥ **שלב 3:** המורה מחלק לנציג של המיעוט בכל קבוצה 'כרטיס מצפון' בסתר שבו כתוב: "ההחלטה של הרוב נוגדת לחלוטין את הערכים שלכם ועלולה לדעתכם להוביל לאסון. מה אתם עושים כעת? מצייתים ושותקים? מצייתים ומחברים מכתב מחאה? או מורדים?"

דיון קצר במליאה:

♥ איך הרגיש המיעוט כשהרוב 'דרס' את דעתו?

♥ מדוע בכל זאת עברנו להכרעת רוב?

♥ מה היה קורה אילו נשארנו בדרישה להסכמה מלאה?

שלב ב | לימוד מקורות בקבוצות (30 דקות):

מחלקים את הכיתה ל-4 קבוצות עבודה. כל קבוצה מקבלת 'מארז משימה' המפגיש מקור יהודי ומקור כללי סביב תמה מסוימת.

כרטיסיית קבוצה 1 | חופש הדיבור מול חובת המעשה (סנהדרין וג'ון סטיוארט מיל)

← סנהדרין פרק יא משנה ב

זקן ממרא על פי בית דין, שנאמר "כי יפלא ממך דבר למשפט וגו' שלשה בתי דין היו שם, אחד יושב על פתח הר הבית, ואחד יושב על פתח העזרה, ואחד יושב בלשכת הגזית. באים לזה שעל פתח הר הבית, ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חברי, כך למדתי וכך למדו חברי. אם שמעו, אומרים להם. ואם לאו, באין להם לאותן שעל פתח העזרה, ואומר: כך דרשתי וכך דרשו חברי, כך למדתי וכך למדו חברי. אם שמעו, אומרים להם. ואם לאו, אלו ואלו באים לבית דין הגדול שבלשכת הגזית, שממנו יוצאת תורה לכל ישראל, שנאמר "מן המקום ההוא אשר יבחר ה'". חזר לעירו ושנה ולמד כדרך שהיה למד, פטור. ואם הורה לעשות, חיב, שנאמר "והאיש אשר יעשה בצדו", אינו חיב עד שיוורה לעשות. תלמיד שהורה לעשות, פטור, נמצא חמור קלו.

← ג'ון סטיוארט מיל, על החירות (1859)

כמו כל עריצות אחרת, גם עריצות הרוב נחשבה בראשיתה, ועדיין חוששים מפניה בדרך כלל, בעיקר כמעשה המופעל באמצעות פעולותיהן של רשויות המדינה. אך אנשים חושבים הבחינו שברגע שהחברה עצמה היא העריץ – החברה כקיבוץ, כלפי הפרטים הנפרדים המרכיבים אותה – אמצעי העריצות שלה אינם מוגבלים למעשים שהיא מבצעת בידי פקידי המדינה שלה. החברה יכולה לבצע וגם מבצעת צווים משלה; ואם היא מוציאה צווים שגויים במקום צודקים, או צווים בעיניים שבהם אסור לה להתערב, היא מפעילה עריצות חברתית איומה יותר מסוגים רבים של דיכוי פוליטי... לכן, הגנה מפני עריצותו של נושא המשרה אינה מספקת; יש צורך בהגנה גם מפני עריצותה של הדעה השלטת וההרגשה השלטת.

שאלות לדין בקבוצות

1. לפי המשנה, מה ההבדל בין "שנה ולימד" לבין "הורה לעשות"? איך זה מגן על חופש הביטוי?
2. ג'ון סטיוארט מיל מזהיר מפני 'עריצות הרוב' והדעה השלטת. כיצד שימור דעת היחיד במשנה ובגמרא מהווה תרופה לסכנה שמיל מצביע עליה?

כרטיסיית קבוצה 2 | מניעת שיתוק – המדינה כעסק משותף (הרא"ש + מדיסון)

← שו"ת הרא"ש, כלל ו סימן ה

דע כי על עסק של רבים אמרה תורה אחרי רבים להטות ועל כל ענין שהקהל מסכימים הולכים אחר הרוב והיחידים צריכים לקיים כל מה שיסכימו עליהם הרבים דאם לא כן לעולם לא יסכימו הקהל על שום דבר אם יהיה כח ביחידים לבטל הסכמתם לכן אמרה תורה בכל דבר הסכמה של רבים אחרי רבים להטות.

← ג'יימס מדיסון, כדריסט מס' 10 (1787)

אם סיעה (Faction) כוללת פחות מרוב, הסעד יינתן על ידי העיקרון הרפובליקני, המאפשר לרוב להביס את השקפותיה המרושעות על ידי הצבעה רגילה. סיעה כזו עלולה לסכל את הממשל, היא עלולה לזעזע את החברה; אך היא לא תהיה מסוגלת לבצע ולהסתיר את אלימותה תחת חסותה של החוקה. כאשר הרוב נכלל בסיעה, צורת הממשל העממי מאפשרת לו להקריב למען תשוקתו השלטת או למען עניינו הפרטי הן את טובת הכלל והן את זכויותיהם של אזרחים אחרים. הגנה על טובת הציבור ועל זכויות הפרט מפני הסכנה של סיעה כזו, ובו בזמן שמירה על הרוח ועל צורת הממשל העממי, היא המטרה הגדולה שאליה מכוונים מאמצינו.

שאלות לדין בקבוצות

1. הרא"ש טוען שאם ליחידים יהיה כוח לבטל הסכמות, הקהל "לעולם לא יסכימו על שום דבר". מדיסון מדבר על בלימת "סיעות". מהו הצורך הקיומי המשותף לשניהם?
2. האם הכרעת הרוב היא אידיאל של אמת, או פשוט מנגנון פרגמטי חיוני ("הכרח בל יגונה") כדי שהחיים יוכלו להתנהל?

שלב ג | סיכום ורפלקציה (10 דקות):

1. האם הרוב תמיד צודק? טוקוויל והמדרש על "תנורו של עכנאי" מראים שגם אם הרוב לא בהכרח מחזיק ב'אמת המוחלטת' האלוהית – "לא בשמיים היא" – התורה והחברה נתנו לרוב את הסמכות לקבוע את הדין כאן בארץ.
 2. מתי הייתם מוכנים לוותר על האוטונומיה שלכם למען הכלל?
- הכרעת הרוב ביהדות ובדמוקרטיה אינה 'זכות היתר' של החזק לרמוס את החלש. היא הדבק שמאפשר לנו לחיות יחד אף על פי שאיננו מסכימים על כלום. חברה בריאה נמדדת לא רק באיך הרוב שלה מחליט, אלא באיזו מידה היא מאפשרת למיעוט להמשיך לדבר, לשכנע, ולהישאר חלק בלתי נפרד מהשותפות.

נספח אקטואלי:

הברקזיט הושלם, אביו של ג'ונסון מבקש אזרחות צרפתית

יותר מ-4 שנים אחרי שהבריטים הצביעו בעד פרישה מהאיחוד האירופי, 11-11 חודשים אחרי שהפרישה בוצעה רשמית, "תקופת המעבר" הגיעה לסיומה ולונדון חדלה סופית להיות חלק מהשוק האירופי המאוחד. רה"מ ג'ונסון: "יום של התחלה חדשה". אביו סטנלי: "פתחתי בהליך לקבלת אזרחות צרפתית"

סוכנויות הידיעות | עודכן: 01.01.21 | 01:45

תגיות: בריטניה, ברקזיט, בוריס ג'ונסון

לחצו להאזנה לכתבה

00:00 1.0x -03:51

למעטות ותקנים | Powered by Trinity Audio

כמו זוג פרוד שממשיך לגור יחד, בריטניה והאיחוד האירופי העבירו את שנת 2020 כשהן מתנצחות זו עם זו ותוהות אם יש בכלל סיכוי שיוכלו להישאר חבורת כשהפרידה שלהן תושלם. הלילה בשעה 23:00 שעון לונדון (01:00 שעון ישראל) הקץ סוף סוף הקץ על מערכת היחסים הישנה בין הצדדים, ופרישתה של הממלכה מהאיחוד, שבאופן רשמי בוצעה כבר בינואר 2020, הפכה למעשית וסופית.

ברקזיט + גלובס

פרישתה של בריטניה מהאיחוד האירופי "ברקזיט" הוא שילוב בין המילים "Britain" ו-"Exit" (יציאה). ב-31 בינואר 2020 פרשה בריטניה מהאיחוד האירופי לאחר 47 שנות חברות במוסדות האירופיים (שהיו ראשיתו של האיחוד). ההחלטה על היציאה מהאיחוד התקבלה במשאל עם שנערך ב-23 ביוני 2016, בו הצביעו 51.9% מהצביע בעד הפרישה, לעומת 48.1% שביקשו להישאר באיחוד. המועד המקורי ליציאה היה 29 במרץ 2019, אך נדחה לסוף ינואר 2020 לאור הקשיים הרבים שבהם נתקל התהליך.

בין היתר, מאז משאל העם, התחלפו ראשי הממשלה פעמיים. בזמן המשאל היה זה דיוויד קמרון מהמפלגה השמרנית שעמד בראש הממשלה. קמרון, שבמהלך קמפיין הבחירות שלו ב-2015 הבטיח לערוך משאל עם בסוגיית היציאה מהאיחוד, הודיע על התפטרותו יום לאחר המשאל. במקומו נבחר לעמוד בראש המפלגה השמרנית תרזה מיי, שב-2017 יצאה לבחירות כלליות בתקווה להגדיל את כוחה של המפלגה, מה שיאפשר לה להעביר בפרלמנט הצעה להסכם פרישה מול האיחוד האירופי.

עם זאת, מיי ניסתה להעביר את ההסכם שלוש פעמים בפרלמנט – וכשלה בכולן. לאחר מכן היא הודיעה על התפטרותה. את מקומה תפס בוריס ג'ונסון – שלאחר כמה ניסיונות הצליח לבסוף לאשר בפרלמנט את ההסכם מול האיחוד.

בין הגורמים שהובילו לפרישה של בריטניה מהאיחוד ניתן למנות את משבר החוב באירופה, שעורר חששות לגבי יציבותו של מטבע האירו והגביר את ההגירה לבריטניה מתוך מדינות אחרות באיחוד בשל כלכלתה היציבה יחסית. כמו כן, גורמים בבריטניה שחששו כי הרגולציה הכלל-אירופית תפגע בחופש הפעולה של המדינה.

הליך הברקזיט טרם הושלם במלואו, שכן בריטניה צריכה עוד לחתום על הסכמים שונים עם האיחוד האירופי, כגון הסכם סחר. אך כמה מההשלכות כבר ברורות. כך למשל, 60 מיליון תושבי בריטניה יאבדו את האזרחות האירופית שלהם; הליש"ט ירדה ב-13% בתקופה שבין משאל העם ליציאה מהאיחוד האירופי; וחברות פיננסיות רבות, השוכנות בלונדון וחוששות מפגיעה בעסקיהן, פתחו חברות-בת במדינות האיחוד.

זו דוגמה לשאלת הכרעת הרוב, משום שאין כאן פגיעה ישירה במיעוט חלש אלא שאלה עקרונית:

האם רוב של 52% רשאי לקבל החלטה שתשפיע באופן עמוק על חייהם של 48% האחרים?

בשנת 2016 נערך בבריטניה משאל עם שבו 51.9% הצביעו בעד יציאה מהאיחוד האירופי ו-48.1% הצביעו נגד. בעקבות תוצאת הרוב, בריטניה יצאה מהאיחוד, אף על פי שכמעט מחצית מהמצביעים התנגדו לכך. במשך שנים התנהל ויכוח ציבורי חריף האם החלטה כה דרמטית, שהתקבלה ברוב קטן מאוד, מבטאת דמוקרטיה במיטבה או דווקא את הסכנה של "עריצות הרוב".

♥ האם רוב של קול אחד מספיק כדי לקבל החלטה היסטורית? האם היו צריכים לדרוש רוב מיוחד (למשל 60%)?

♥ האם לאחר שהתקבלה ההכרעה, על המיעוט לקבל אותה?

♥ האם דמוקרטיה היא רק ספירת קולות או גם חיפוש הסכמה רחבה?

מערך שיעור 3 | מי שומר על השומרים? - איזונים ובלמים

קהל יעד: כיתות י"ב

משך השיעור: שיעור / שיעור כפול

מטרות השיעור:

1. הבנת נחיצותם של האיזונים והבלמים למניעת עריצות ושמירה על חירות האזרח.
2. זיהוי מנגנוני הריסון השלטוני במקורות היהודיים והשוואתם להגות המודרנית.
3. פיתוח חשיבה ביקורתית כלפי מושגים כמו חסינות שלטונית, ניגוד עניינים ושלטון החוק.

שלב א | אי בודד: חוקי הג'ונגל (10 דקות):

מהלך הפעילות:

הצגת המצב: המורה מחלק את הכיתה ל-2 או 3 קבוצות ומציג את התרחיש הבא: המטוס שלכם התרסק. אתם קבוצה של 30 בני נוער שתקועים על אי בודד, בלי מבוגרים ובלי קשר לעולם החיצון. יש על האי מקור מים מתוקים אחד, עצי פרי, וחיות בר שיכולות לספק בשר, אבל צריך לצוד אותן. כדי לשרוד, אתם חייבים להקים שלטון.

1. **המשימה (5 דקות):** כל קבוצה צריכה לבחור מנהיג אחד (או הנהגה מצומצמת) ולנסח שני חוקי יסוד לגבי ניהול האי, כמו למשל: מי מחלק את האוכל? מי שומר על האש? מה עושים עם מי שגונב פירות מהמחסן?

2. **התכנית בעלילה (The Twist):** לאחר שהקבוצות מציגות את המנהיג והחוקים שלהן, המורה מטיל פצצה על המנהיגים שנבחרו: "המנהיג שנבחר גילה מערה סודית מלאה בפירות מובחרים ובנשק שהושאר שם. המנהיג החליט לשמור את המערה לעצמו ולחבריו הקרובים, והודיע שמהיום מי שלא יעבוד 12 שעות בציד לא יקבל מים מתוקים".

שאלות מונחות לדיון:

♥ **לחברי הקבוצה (האזרחים):** המנהיג שאתם בעצמכם בחרתם הרגע הפך לעריץ. מה חסר במערכת

השלטונית שחוקקתם כדי למנוע את זה?

♥ **למנהיגים:** כשהרגשתם שיש לכם כוח ומשאבים שאין לשאר, האם היה לכם אינטרס להקשיב לשאר חברי

הקבוצה?

♥ **לכלל הכיתה:** איך מייצרים 'בלמים' על אי בודד?

כאן המורה מחבר את המסקנות לשיעור: התורה וההוגים המודרניים הבינו שאי אפשר לסמוך על הכוונות הטובות של המנהיג על האי. חייבים לחלק את הכוח: מי שמחזיק בנשק [החרב] אינו יכול להיות זה שמחזיק במים [הארנק], ומי שמחליט על העונשים חייב להיות גורם שלישי עצמאי.

שלב ב | לימוד מקורות בקבוצות (30 דקות):

נחלק את הכיתה לשתי קבוצות עבודה. כל קבוצה מקבלת כרטיסיית משימה הכוללת מקור מהמסורת היהודית ומקור מהפילוסופיה המדינית. על התלמידים לקרוא, לענות על השאלות ולמצוא את 'גשר החיבור' בין המקורות.

כרטיסיית עבודה: קבוצה 1 | המגנה כרטה המקראית ומונטסקייה

← **חלק א': דברים יז, יד-כ**

כי תבא אל הארץ... ואמרת: אשימה עלי מלך ככל הגוים אשר סביבתי... רק לא ירבה לו סוסים ולא ישיב את העם מצרימה למען הרבות סוס... ולא ירבה לו נשים ולא יסור לבבו וכסף וזהב לא ירבה לו מאד. והיה כשבתו על כסא ממלכתו וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים. והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו למען ילמד ליראה את ה' אלהיו... לבלתי רום לבבו מאחיו ולבלתי סור מן המצוה ימין ושמאל..."

← **חלק ב': ברון דה מונטסקייה, "על רוח החוקים", 1748**

ניסיון הנצח מלמדנו שכל אדם שיש בידו כוח, נוטה להשתמש בו לרעה; הוא ממשיך בכך עד שהוא נתקל בגבולות. כדי שלא יהיה אפשר להשתמש בכוח לרעה, נחוץ, לפי סדרי הדברים, שהכוח יבלום את הכוח. כאשר הכוח המחוקק והכוח המבצע מאוחדים באותו אדם או באותו גוף של נושאי משרה, אין חירות; כי ייווצר חשש שמא אותו מושל או סנאט יחוקקו חוקים עריצים כדי לבצעם באופן עריצי. כמו כן, אין חירות אם כוח השיפוט אינו מופרד מהכוח המחוקק ומהכוח המבצע.

שאלות:

1. מהן שלוש ההגבלות החומריות שהתורה מטילה על המלך? [נסו לחשוב: איזה סוג של עוצמה שלטונית מייצג כל אחד מהמוקדים הללו?]
2. מונטסקייה טוען שכדי לשמור על החירות, "הכוח חייב לבלום את הכוח". כיצד החובה החוקית של המלך להחזיק ספר חוקים שנכתב ונשמר "מלפני הכהנים והלויים" משקפת את העיקרון הזה?
3. בעולם העתיק הכלל היה "המלך הוא החוק". כיצד הפסוקים הללו הופכים את הקערה על פיה?

כרטיסיית עבודה: קבוצה 2 | חסינות שלטונית והפרדת רשויות

← **חלק א': משנה סנהדרין, פרק ב משנה ב**

המלך לא דן ולא דנין אותו, לא מעיד ולא מעידין אותו, לא חולץ ולא חולצין לאשתו, לא מיבם ולא מיבמין לאשתו. רבי יהודה אומר: אם רצה לחלץ או ליבם – זכור לטוב. אָמְרוּ לוֹ [חכמים]: אין שומעין לו.

[למורה: לפי הגמרא (סנהדרין יט ע"ב) ישנו הקשר היסטורי להבנת המשנה - הגמרא מספרת שעבדו של מלך ינאי (מלך חשמונאי) הרג אדם. שמעון בן שטח (ראש הסנהדרין) קרא למלך ינאי לבוא לעמוד למשפט יחד עם עבדו. כשהגיע המלך, הוא סירב לעמוד על רגליו ואמר: "לא לשיטתך אתה אומר לי לעמוד, אלא לפי מה שיגידו חבריי הדיינים". שמעון בן שטח פנה לשאר הדיינים, אך הם כבשו פניהם בקרקע מתוך כחד מאימת המלך. באותה שעה קבעו חכמים: "המלך לא דן ולא דנין אותו" – מפני שלא כל המלכים נכנעים לחוק, והדבר מסכן את עצמאות הדיינים]

← חלק ב': אלכסנדר המילטון, פדרליסט מס' 78, 1788

הרשות השופטת היא מעצם טבעה החלשה מבין שלוש הרשויות... אין לה השפעה לא על החרב ולא על הארנק... ואין היא יכולה לקבל החלטה פעילה כלשהי. ניתן לומר עליה באמת שאין לה לא כוח ולא רצון, אלא שיפוט בלבד. לפיכך, החופש המוחלט של בתי המשפט חיוני במיוחד בחוקה מוגבלת... הגבלות מסוג זה לא תוכלנה להישמר הלכה למעשה אלא באמצעות בתי המשפט, שתפקידם יהיה להכריז על כל המעשים הנוגדים את נוסח החוקה כבטלים ומבוטלים.

שאלות:

1. לאור הרקע ההיסטורי של המלך ינאי, האם הקביעה שהמלך "לא דנין אותו" נועדה להעניק לו פרס או שהיא נועדה להגן על עצמאותם של השופטים מול כוחו המאיים של השלטון?
2. המשנה פוסקת שגם אם המלך רוצה לוותר על כבודו ולנהוג בענווה, המערכת המשפטית מסרבת. מדוע חכמים רואים במנהיג "מוסד" ולא אדם פרטי? ממה הם חוששים?
3. נסו ליישב את הסתירה: בפרשת המלך ראינו שהמלך כפוף לחלוטין לחוק התורה, ואילו כאן הוא חסין משפיטה פרקטית בבית הדין. איך ההבחנה בין כפיפות עקרונית לחוק לבין חסינות באה לידי ביטוי בדמוקרטיה מודרנית (למשל, חסינות חברי כנסת או נשיאים)?
4. המילטון מכנה את הרשות השופטת "החלשה ביותר" מכיוון שאין לה "חרב או ארנק". אילו גופים במדינה דמוקרטית מודרנית מתפקדים כיום כמו ה"אדם החשוב" [כלומר, כוחות חלשים מבחינה פוליטית אך חיוניים כבלם חיצוני המגן על המיעוט והציבור הרחב מפני עריצות הרוב]?

נספח אקטואלי:

בזקים דווחו לנו 23° תל אביב

ראשי ידיעות + חדשות פודקאסטים כלכלה ספורט תרבות רכילות בריאות רכב דיגיטל לאשה

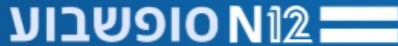
חדשות

העליון בארה"ב קבע כי לטראמפ יש חסינות "חלקית", משפט הקפיטול יוכרע אחרי הבחירות

17:48 | 01.07.24 | ויטרס

מילה ביום בחירות 2026 פוליטי בעולם ביטחוני כל החדשות LIVE

בית המשפט העליון האמריקני: טראמפ עשוי להנות מחסינות במשפט נגדו

לפי פסיקת בית המשפט, טראמפ יהנה מחסינות על מעשים "רשמיים" שביצע בזמן כהונתו כנשיא, מה שצפוי להקשות על התביעה ולעכב את המשפט. טראמפ כינה את הפסיקה "ניצחון גדול". עם זאת, בית המשפט העליון לא קבע שטראמפ זכאי לחסינות גורפת, והוא עדיין עשוי להיות מורשע בפרשת הטיית תוצאות הבחירות.

תומר אלמנור • N12

פורסם: 16:58, 01.07.24

← פסק הדין ההיסטורי על "חסינות הנשיא" בארה"ב

בשנים האחרונות הוגשו בארצות הברית כתבי אישום פליליים חסרי תקדים נגד הנשיא לשעבר (והנשיא הנבחר) דונלד טראמפ, בין היתר על מעורבותו באירועי הפריצה לקפיטול (ב-6 בינואר 2021) וניסיונות להפוך את תוצאות הבחירות. טראמפ ועורכי דינו הגיעו עד לבית המשפט העליון של ארה"ב וטענו טענה דרמטית: **לנשיא ארצות הברית יש חסינות מוחלטת מפני העמדה לדין פלילי על פעולות שביצע בזמן שכינה בתפקידו**. הם טענו שאם נשיא יפחד שיעמידו אותו לדין אחרי שיסיים את תפקידו, הרשות המבצעת תהיה משותקת והוא לא יוכל לקבל החלטות קשות.

ההכרעה הדרמטית של בית המשפט: בפסק דין היסטורי ומעורר מחלוקת, קבע בית המשפט העליון האמריקאי כי לנשיא אכן יש **חסינות מוחלטת** על פעולות רשמיות שהן בליבת תפקידו החוקתי, וחסינות לכאורית על שאר הפעולות הרשמיות שלו. עם זאת, אין לו חסינות על פעולות פרטיות. פסק הדין הזה הרעיד את עולם המשפט והפוליטיקה העולמי, ועורר ויכוח ציבורי עצום שנמשך בעוצמה רבה.

♥ האם לדעתכם, לאור המקרה של ארה"ב, חסינות למנהיג היא **בלם** חיוני שמונע שיתוק שלטוני (כמו שטענו השופטים בארה"ב וכמו שנקבע במשנה בגלל המלך ינאי), או שהיא **פרצה מסוכנת** לשחיתות ועריצות? כיצד מדינה דמוקרטית מודרנית יכולה לאזן בין הצורך שהמנהיג ינהל את המדינה לבין העיקרון שכולם שווים בפני החוק?

מערכ שיעור 4 | 'הנה ברוש לבדו' - זכויות המיעוט

קהל יעד: כיתות י'-י"ב

משך השיעור: שיעור / שיעור כפול

מטרות השיעור:

1. התלמיד יפנים שהכרעת הרוב אינה מספיקה ושדמוקרטיה מחויבת להגבלת הכוח ולהגנת המיעוט.
2. התלמיד ידע לקשר בין מקורות הלכתיים להגות המערבית סביב חופש הביטוי, הדת והקניין.
3. התלמיד יבחין בין תפיסת הזכויות המערבית לבין התפיסה היהודית, הרואה בהגנת המיעוט "חובה מוסרית" הנובעת מערך צלם אלוהים.

שלב א | אי בודד: חוקי הג'ונגל (10 דקות):

המורה מחלק את הכיתה ל-4 קבוצות. הוא מודיע להן:

הגעתם 30 אנשים לאי בודד, אתם מקימים כעת חברה חדשה. בקבוצה שלכם יש רוב מוחלט של אנשים בעלי מאפיינים דומים (למשל, כולם שייכים לאותה דת או תרבות), ומיעוט קטן של 10% שהם 'אחרים'. אבל, אתם עדיין לא יודעים לאיזו קבוצה אתם עצמכם תשתייכו בסוף המשחק – לרוב או למיעוט.

המשימה של הקבוצות: עליכם לחלק תקציב וזכויות. יש לכם 10 אסימוני כוח לחלק בין הרוב למיעוט בתחומים הבאים: תקציבי תרבות, חופש פולחן, ובעלות על קרקעות.

משימה 1 | חלוקת הכוח הראשונית

חלקו את 10 אסימוני הכוח שברשותכם בין קבוצת הרוב לקבוצת המיעוט בשלושת התחומים הבאים (רשמו מספרים, סך הכול חייב להיות 10):

♥ תקציבי תרבות וטקסים: _____ לרוב | _____ למיעוט

♥ חופש פולחן ואמונה: _____ לרוב | _____ למיעוט

♥ בעלות על קרקעות וקניין: _____ לרוב | _____ למיעוט

משימה 2 | התמודדות עם משברי האי

דונו בקבוצה וכתבו בקצרה: כיצד הייתם פותרים את שלושת המשברים הבאים שמתפרצים על האי שלכם?

♥ **משבר א':** קבוצת הרוב באי מחליטה להטיל מס מיוחד וגבוה רק על חברי המיעוט כדי לממן את חגי התרבות הלאומיים של הרוב. הרוב טוען: "זה דמוקרטי, הצבענו באספת האי ויש רוב של 90%".

♥ **משבר ב':** קבוצת המיעוט מציגה עמדה פילוסופית ותרבותית שונה לחלוטין מזו של הרוב. חברי הרוב חוששים שהדבר יבלבל את הילדים, ומחליטים למחוק את עמדת המיעוט מספרי הלימוד הרשמיים של האי כדי לשמור על אחדות.

♥ **משבר ג':** קבוצה של פליטים חדשים ("גרים") מגיעה לאי. הרוב באי נכנס ללחץ, חושש מהתרבות השונה שלהם, ומבקש לחוקק חוקי חירום שיגבילו את תנועתם וימנעו מהם הגנות משפטיות בסיסיות.

שלב ב | בית המדרש החוקתי – לימוד המקורות (30 דקות):

כרטיסיה 1 | חופש המחשבה, הביטוי ושימור קולו של המיעוט

← **משנה עדויות פרק א משנה ה:**

לְמָה מְזַכְרִין דְּבָרֵי הַיָּחִיד בֵּין הַמְּרַבִּין, הוֹאִיל וְאִין הִלְכָה אֶלָּא כְּדִבְרֵי הַמְּרַבִּין? שְׂאֵם יִרְאֶה בֵּית דִּין [בעתיד] אֶת דְּבָרֵי הַיָּחִיד וְיִסְמְךְ עָלָיו, שְׂאִין בֵּית דִּין יָכוֹל לְבַטֵּל דְּבָרֵי בֵּית דִּין חֵבְרוֹ, עַד שְׂיִהְיֶה גְדוֹל מִמֶּנּוּ בְּחֻמְכָּה וּבְמִנְיָן.

← **ג'ון לוק, "איגרת על הסובלנות" (1689):**

שום אדם אינו יכול להיעשות נוצרי על ידי כפייה. דת האמת והישועה מורכבת באמונה הפנימית של הנפש... וזוהי טבעה של התבונה האנושית, שאינה יכולה להיכפות על ידי שום כוח חיצוני... המדינה יכולה לייצר צבועים על ידי שימוש בכוח, אך היא לעולם לא תוכל לייצר מאמינים.

שאלות לדיון:

1. המשנה מסבירה שדעת היחיד נשמרת בפרוטוקול כדי שבית דין בעתיד יוכל להסתמך עליה אם ישתנו הנסיבות. כיצד רעיון זה מתכתב עם חופש הביטוי הדמוקרטי ומסביר לרוב על האי מדוע אסור למחוק את דעות המיעוט מספרי הלימוד?
2. ג'ון לוק טוען שכפייה רעיונית של השלטון מייצרת רק "צבועים" ולא מאמינים אמיתיים. כיצד שילוב שני המקורות מראה שחברה המאפשרת פלורליזם ושימור דעות המיעוט היא חברה חזקה ויציבה יותר מחברה שכופה אחידות?

כרטיסיה 2: הגנת הגר והזר – מהיסטוריה לחובה אוניברסלית

← **שמות כג, ט: וגר לא תלחץ; ואתם ידעתם את נפש הגר – כי גרים הייתם בארץ מצרים.**

← **ההכרזה לכל באי עולם בדבר זכויות האדם, האו"ם (1948) – סעיף 1:**

כל בני אדם נולדו בני חורין ושווים בערכם ובזכויותיהם. הם חוננו בתבונה ובמצפון, ועליהם לנהוג איש ברעהו ברוח של אחווה.

שאלות לדיון:

1. התורה מבססת את אי לחיצת הגר על פנייה לזיכרון ההיסטורי והאמפתי: "כי גרים הייתם". הכרזת האו"ם הופכת זאת לחוק יסוד אוניברסלי: "רוח של אחווה". כיצד משלימים שני המקורות הללו את זה בהתמודדות עם משבר הפליטים על האי?
2. המבקרים של חוקי הגנת הגר טוענים שלעיתים המהגרים מסכנים את התרבות של הרוב. כיצד הציווי המוחלט בשמות והצהרה באו"ם מנחים אותנו להציב גבולות לכוחו של הרוב גם במצבי פחד קיומי?

המהפך: מ"זכויות" ל"חובות"

המורה מחלק כעת את הפתקים האקראיים (פתק כחול = אתם הרוב; פתק אדום = אתם המיעוט). לאחר חשיפת הזהויות, קראו יחד את המקור המסכם:

← **פרופ' מנחם אלון, "חוקי היסוד: דרכי חקיקתם ופרשנותם" (1996):**

בעולמה של מורשת ישראל המושג 'זכויות אדם' אינו אלא פן אחד של המטבע; הפן האחר, ואף הראשוני, בא לכלל ביטוי במושג 'חובות האדם'... מכוחו של רעיון זה גופו, מדובר גם – ואולי בראש ובראשונה – על חובות האדם, שכשם שכבוד האדם וחירותו זכות הן, כך כבוד האדם וחירותו חובה הן.

דיון מסכם בכיתה:

♥ **למי שגילה שהוא במיעוט (האדומים):** כמה נרגעתם לדעת שהחוקה שעיצבתם מגינה עליכם באופן מוחלט?

♥ **למי שגילה שהוא ברוב (הכחולים):** לפי פרופ' אלון, הגנת המיעוט על האי אינה 'טובה או 'פרס שאתם מעניקים להם, אלא זו חובה מוסרית ודתית שמוטלת עליכם באופן אישי כי הם נבראו בצלם אלוהים. כיצד משנה תובנה זו את האופן שבו הרוב צריך להפעיל את כוחו בחברה?

נספח אקטואליה:

לקראת שנת הלימודים: תיאסר לבישת עבאיה בבתי ספר בצרפת

23:07 | 27.08.23

Powered by [Trinity Audio](#) | להערות ותיקונים

צרפת תאסור על לבישת עבאיה לקראת שנת הלימודים החדשה. כך הודיע שר החינוך הצרפתי גביראל אטאל. לדבריו, "החלטתי כי לא ניתן יהיה ללבוש יותר עבאיה בבתי ספר. כשנכנסים לכיתה, לא אמורים לזהות את הדת שהילדים משתייכים אליה רק מהסתכלות בהם". עבאיה היא שמלה ארוכה הכוללת כיסוי ראש ונחשבת ללבוש מסורתי במדינות מוסלמיות.

צרפת אוסרת על סממנים דתיים בספורט

בצרפת קיים עקרון יסוד חוקתי חזק מאוד שנקרא "לְאִיִּסְטָה" (Laïcité) – חילוניות מוחלטת במרחב הציבורי. מבחינת רוב אזרחי צרפת והממשל, המדינה חייבת להיות נייטרלית לחלוטין, ולכן אסור להציג סמלים דתיים בבתי

הספר הממלכתיים ובמוסדות השלטון. בשנים האחרונות, ובמיוחד סביב האולימפיאדה והצעות חוק שנפרסו בפרלמנט ובסנאט הצרפתי, החליטו רשויות הספורט והמחוקקים להרחיב את הכלל הזה: נאסר על ספורטאיות מוסלמיות ללבוש חג'אב (כיסוי ראש דתי) במהלך תחרויות ספורט רשמיות ואפילו בליגות חובבניות. ארגוני זכויות אדם בינלאומיים (כמו אמנסטי) ומומחים של האו"ם יצאו למאבק חריף נגד הצרפתים וטענו: החוקים האלה פוגעים בזכויות היסוד של נשים וילדות מוסלמיות, גורמים להן לעזוב את הספורט, ומפלים אותן על רקע דתי. מנגד, הרוב בצרפת טוען: "זה חוק שוויוני, הוא חל על כולם – נוצרים, יהודים ומוסלמים כאחד – בשביל לשמור על הסדר הציבורי והערכים שלנו".

♥ צרפת טוענת שהחוק שוויוני כי הוא אוסר על כל הסמלים הדתיים. האם לדעתכם חוק שפוגע באופן מעשי רק בקבוצה מסוימת יכול להיחשב שוויוני, או שהוא מפלה במסווה של שוויון?

מי נתן את ההוראה? – על חינוך יהדות ודמוקרטיה שלום וייל, מנכ"ל יסודות

יהודה או ישראל?

חנוך דאום ערך לפני שנים רבות ספר נפוץ בשם "מה אתה יותר – ישראלי או יהודי?"²¹. הספר ליקט מאמרי דעה של אנשים מגוונים בסוגיה הבינארית, בלשון שטבע ארתור פינקלשטיין, היועץ האסטרטגי של בנימין נתניהו בבחירות 1996. פינקלשטיין אמר: "בישראל קיימת שאלה אחת בלבד: מה אתה יותר, ישראלי או יהודי? אם התשובה היא 'ישראלי' – האיש שעומד מולך הוא מצביע שמאל; אם התשובה היא 'יהודי' – מדובר במצביע ימין". בשנים האחרונות התבססה לה הנחת יסוד חברתית שהעם היושב בציון מתחלק בתפיסתו ובערכיו בין 'יהודית-מסורתית' ל'ישראלית-דמוקרטית'. תפיסה זו מקורה בקיטוב הולך וגובר בין הציבור הציוני-דתי לבין הציבור החילוני-ליברלי, ובתווך הציבור המסורתי וה'לייט' על גווניו ומאפייניו הייחודיים והגמישים.

להנחת יסוד זו יש שורשים וביסוס אידיאולוגי מסוימים, אך אחיזתה הנרחבת החלה סביב המחלוקת החברתית שלאחר הרצח הנורא של ראש הממשלה רבין. במהלך ימים אלו, התקיימו שני תהליכים מקבילים בקרב האליטות האידיאולוגיות של הציבור הציוני: הציבור החילוני-ליברלי האשים את הציבור הדתי בנסיבות שהובילו לרצח, ואילו הציבור הציוני-דתי האשים את הציבור המפא"ניקי במחטף אידיאולוגי סביב הסכמי אוסלו, ובמקביל ליכד שורות סביב קדושת כל חבלי ארץ ישראל. כך נפרמה הברית ההיסטורית עם מפא"י ונכרכה ברית מחודשת עם הזרמים החרדיים סביב הזהות היהודית בישראל. חלוקה זו התגברה סביב תוכנית ההתנתקות מחבל עזה ועקירת תושבי גוש קטיף מביתהם, עם החשש שליווה רבים בציבור הכללי בנוגע להיעדר נאמנות של הציבור הדתי להחלטות הממשלה ולחוקי המדינה, חשש שהתבדה כמעט לחלוטין.

בימי המחלוקת הציבורית סביב הרפורמה המשפטית שלאחר עליית ממשלת 'ימין על מלא' בשנת 2022, הנחת יסוד זו השתרשה בעיקר סביב הרצון לתקן את מעמד הרשות השופטת העצמאית, ולהטיל עליה בלמים וחסמים אל מול הרשות המבצעת, ולאור ההפגנות הסוערות של הציבור החילוני-ליברלי ('הקפלניסטים') שהתעוררו בעקבות רצון זה של הממשלה הימנית-מסורתית.

כך נוצרה משוואה פשטנית וילדותית למדי, שבה אנשי הציונות הדתית הם ימניים בעלי זהות יהודית, ואנשי הציונות החילונית הם שמאליים בעלי זהות דמוקרטית-ליברלית. יש מי שמתפרנס מהמשוואה הזו – פוליטיקת הזהויות קנתה לה שביטה במרחבי הרשת, בפוליטיקה ובאמצעי התקשורת, ויש לה כוח רב. מול עמדות הכוח הללו, יש לדבוק באמת: המשוואה הזו מופרכת, ויש לשרשה מן היסוד.

מגזריות וממלכתיות

מערכת החינוך היוותה את הדוגמה הניצחת למשוואה הזו, שכן שיטת הזרמים לאור חוק חינוך ממלכתי (משנת 1953) קובעת כי ישנם רק שני זרמי חינוך ציבוריים מפקחים: ממלכתי וממלכתי-דתי. בפועל כיום המצב שונה

מאוד, כמובן, בנוגע לקבוצות נרחבות כמו הציבור החרדי והציבור הערבי, אך גם כלפי קבוצות המיעוטים כמו הציבור הדרוזי והבדואי, ולקבוצות שנמצאות על הרצף שבין הדתי לחילוני: החינוך המשלב והחינוך המסורתי. יחד עם זאת, הרעיון שנחקק בתודעה הציבורית הוא שבקרב הציבור היהודי-הציוני ישנן רק שתי אפשרויות, להיות ממלכתי או להיות ממלכתי-דתי, להיות או יהודי או דמוקרטי. חלוקה דיכוטומית זו מתבטאת גם באמצעות תפקידי מטה נפרדים ותקציבים ייעודיים, כאשר בפועל מינהל החינוך הדתי פועל באופן די עצמאי בגיבוי המערכת הפוליטית, אך פועל בתוך המערכת החינוכית הכוללת שבה פועל הזרם הממלכתי.

עם השנים, אנו רואים כי החינוך הממלכתי-דתי מכוון יותר ויותר אל עבר חינוך ערכי-קולקטיבי המחוץ לערכי התורה והלאום בראי הציונות הדתית, ואילו החינוך הממלכתי מכוון יותר ויותר להכלת מגוון רחב של זהויות, תוך חיזוק האינדיבידואל בתפיסה ליברלית-הומניסטית מערבית.

התנועה הסוציולוגית של הציבור הדתי, ל'ציפוף השורות' ולהידוק הפערים לשם חיזוק המגזר ורעיונותיו, היא זו שנתנה לו כוח הישרדותי גדול בימים שהמדינה איימה על המיעוט הדתי. אלא שכיום המגזר הדתי נמצא בצמתי כוח רבים ומרשימים בחברה הישראלית ובשדרת ההנהגה, ועדיין פועל כמגזר מוחלש הזקוק להגנה מפני השלטון. תנועה מגבילה זו איננה מאפשרת לנציגי הציבור הדתי להיות במלוא תפיסתם הממלכתית ולדאוג באופן מלא גם לשאר חלקי החברה הישראלית.

אם בעבר הציונות-הדתית ראתה את עצמה כמקף המחבר שבין ה'ציונות' ל'דתית', בלשונו של בורג,²² הרי שהרב יהודה ברנדס חידש והמשיל זאת לאליפסה הבנויה משני מוקדים,²³ כאשר כל אדם מחפש את מקומו על ההיקף האליפטי ביחסיות שבין שניהם. כעת אם נתבונן על חיינו, נמצא שרובנו חיים בדואליות מסוימת שבין צמד זהויות וערכים, כמו משפחה וקריירה, תורה ועבודה, חירות ושוויון, ציונות ודתיות. צמדי מוקדים אלו דרים בכפיפה אחת אצל כל אדם, ומעשירים את עולמו, ובסוגיות קצה יכולים לעיתים גם לעורר פולמוס או קושי אמיתי, שחיים עימו ולצידו.

ערכי הדמוקרטיה שורשם ביהדות

כאשר נערך אבי הציונות המדינית, בנימין זאב הרצל, לקונגרס הציוני הראשון בבאזל (1897), הוא קבע כללים חשובים לניהול הדיון בשיטה הדמוקרטית של שוויון בין הצירים, והכרעת הרוב באמצעות הצבעה. להפתעתו כי רבה, במהלך הקונגרס הציוני החמישי (1901) מצא עצמו הרצל במרכז של מתקפה אישית. במהלך הקונגרס התברר לו כי הוקמה שלא בהסכמתו מפלגת צעירים משכילים, בשם "הפרקציה הדמוקרטית", שטענה נגדו שהוא נוהג בהובלת הקונגרס ברודנות, וכי יש להעמיק את הדמוקרטיזציה של התנועה הציונית, כמו גם את הרחבת העיסוק של הקונגרס לכיוון של העמקת התרבות היהודית-ציונית. הרצל נאלץ לשנות מדרכו, והקונגרס חדל לעסוק רק בתגובה למציאות האנטישמית והחל להתמקד בהעמקת הלאומיות היהודית, תוך שימוש בפרקטיקות

22 ד"ר יוסף בורג (1909-1999) כיהן כחבר הכנסת ושר בממשלות ישראל, מטעם מפלגות הפועל המזרחי ומאוחר יותר המפד"ל.

23 הרב פרופ' יהודה ברנדס, המקף והאליפסה, הוצאת ידיעות ספרים 2021.

דמוקרטיזציה, שהיו חדשניות ונדירות למדי בתקופה זו ברחבי העולם, ואפילו באירופה. אביו של סבי המנוח, הרב זכריה דימסון, היה ציר בקונגרס הציוני, ומעין בזיכרונותיו ובכתביו עולה תמונה נהירה של התנהלות דמוקרטית ועיסוק בערכים הומניסטיים-יהודיים בדרך להגדרת עקרונות היסוד של המדינה הציונית המתהווה. התנהלות זו הייתה לאור הרעיון הנשגב של אבות הציונות שביקשו לכונן מדינה יהודית שתהווה 'חברת מופת' למשפחת העמים, בבחינת 'אור לגויים' – חברת מופת מוסרית ותרבותית המקרינה על העולם כולו.²⁴

נהוג להגדיר את הדמוקרטיה כשיטת ממשל שבה מתקיים העקרון של איזונים ובלמים מתוך סמכות העם, וממילא מתקיימת הכרעת הרוב ונשמרות זכויות הפרט והמיעוט. עקרונות אלו הן בבסיס התפיסה ההומניסטית, שכשמה Human רואה את האדם כיצור ראוי ומכובד, המחובר לכלל ויוצר משפחה קהילה חברה ומדינה.

הרצל לא היה הראשון שהבין באופן פשוט שהערכים ההומניסטיים הנעלים שנמצאים בבסיס כל תפיסה דמוקרטית, הם פיתוח של עקרונות תורניים-יהודיים. הקהילות היהודיות ברחבי העולם, וגם בפלשתינה של אותם הימים, התנהלו באופן שבו עקרונות הומניסטיים היו בבסיס התפיסה. כלומר יש לראות ביהדות כחלוצת המסורת הדמוקרטית, עוד לפני זו היוונית-אריסטוקרטית, הצרפתית-רדיקלית, הרפובליקנית-חוקתית והליברלית האינדיבידואלית. אם נבחן את שורשי ההגות היסודית של היהדות, הדמוקרטיה והציונות, נמצא שהסתירה בין יהדות לדמוקרטיה הינה רק לכאורה, ובפועל הדברים מתקיימים יחד באופן פשוט, גם אם מעוררים פולמוס באירועי קצה ובסוגיות נקודתיות.²⁵

התורה מבהירה באופן חד וברור כי האדם נברא "בְּצֶלֶם אֱלֹהִים" (בראשית ט, ו), ובמהרה האדם מצווה לנוע ולחבור מפרט בודד ולהתאגד עם הזולת לכדי זוג, משפחה, חברה, אומה ועולם. "לא טוב הִיֹּת הָאָדָם לְבַדּוֹ" (שם ב, יח) הוא עיקרון תורני בסיסי המניע לציבוריות ולקדושה, וככל שהציבור גדול ונעלה יותר, כך מתגלה גם חובת הדאגה לחלש שבחברה "...וְהָיָה כִּי יִצְעַק (העני, החלש בחברה) אֵלַי, וְשָׁמַעְתִּי כִּי תָנוּן אָנֹכִי" (שמות כב, כו). ראיית חולשת הפרט ואחריות הציבור לזכויותיו הן חידוש תורני עצום שהדהד בכל העולם העתיק, הפך את הניצול מהכרח ראוי למעשה פסול, והיווה ביטוי לרדיפת הצדק של זכויות הפרט. רבות ממצוות התורה מחייבות את הציבור והפרט לנהוג בזכויות היחיד החלש – הגר, היתום, האלמנה, הקטן, העני, העבד, הזקן והמוגבל בגופו.

משה מבקש מה' שימנה מנהיג אחריו: "יִפְקֹד ה' אֱלֹהֵי הָרוּחַ לְכָל בָּשָׂר אִישׁ עַל הָעֵדָה. אֲשֶׁר יֵצֵא לִפְנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יָבֹא לִפְנֵיהֶם וְאֲשֶׁר יוֹצִיאֵם וְאֲשֶׁר יָבִיאֵם וְלֹא תִהְיֶה עֲדַת ה' כְּצֵאֵן אֲשֶׁר אֵין לָהֶם רָעָה" (במדבר כז, טז-יז), והקב"ה נענה לבקשת משה ומשיב לו: "קַח לָךְ אֶת יְהוֹשֻׁעַ בֶּן נֹון אִישׁ אֲשֶׁר רוּחַ בּוֹ וְסִמַּכְתָּ אֶת יָדְךָ עָלָיו. וְהָעֵמְדָה אֹתוֹ לִפְנֵי אֲלֹהֵי הַכֹּהֵן וְלִפְנֵי כָל הָעֵדָה וְצִוִּיתָה אֹתוֹ לְעִינֵיהֶם. וְנִתְּתָה מִהוֹדֶךָ עָלָיו לְמַעַן יִשְׁמְעוּ כָל עֲדַת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְלִפְנֵי אֲלֹהֵי הַכֹּהֵן יִעֲמֹד וְשָׁאֵל לוֹ בְּמִשְׁפַּט הָאוֹרִים לִפְנֵי ה' עַל פִּי יִצְאוּ וְעַל פִּי יָבֹאוּ הוּא וְכָל בְּנֵי יִשְׂרָאֵל אֹתוֹ וְכָל הָעֵדָה (שם, יח-כא). אנו רואים כאן שהסמכות ליצירת שלטון נתונה בידי הקב"ה, אך נדרשת להיות "לפני כל העדה", כלומר ברצון העם, וממנה נלמד עקרון דמוקרטי נעלה זה של הסכמת העם. הסמכות לשלטון ולהנהגה נמצאת

24 אחד העם, "מדינת היהודים וצרת היהודים", בתוך על פרשת דרכים, תל-אביב: הוצאת דביר, תש"ך (1960), עמ' ז-ח.

25 ראו בהרחבה ובעמקות בספרו של ד"ר עדו רכניץ, מדינה כהלכה – התמודדות יהודית עם אתגר העצמאות, הוצאת מגיד, 2018.

כמובן אצל הקב"ה, והוא שמעניק זאת לנבחריו שיובילו את העם.²⁶

הגבלת השלטון באמצעות איזונים ובלמים, מתבטאת כבר בפרשיית המלך בספר דברים וביתר שאת ביחסים שבין הנביאים למלכי יהודה וישראל. עיקרון הגבלת השלטון השפיע רבות על התפתחות התפיסות בבסיס הפילוסופיה המדינית המודרנית, ובמידה רבה היא פרי החשש מפני כוח בלתי מרוסן של השלטון כלפי המיעוט, כפי שמודגם באופן מחליא בפרשת כרם נבות היזרעאלי עם אחאב ואיזבל (מל"א, כא). כוח בלתי מרוסן שניתן לאדם הוא במידה רבה מאוד גם החשש הגדול של התורה כלפי תודעת האדם – "וְרָם לְבָבְךָ וְשִׁכְחָתָהּ אֶת ה' אֱלֹהֶיךָ הַמּוֹצִיאֲךָ מֵאֶרֶץ מִצְרַיִם מִבֵּית עֲבָדִים... וְאָמַרְתָּ בְּלִבְּךָ כְּחִי וְעַצְם יָדִי עָשָׂה לִי אֶת הַחֵיל הַזֶּה" (דברים ח, יד-יז). מתוך החשש הזה, התפתח עיקרון הפרדת הרשויות, וכך כתר כהונה וכתר מלוכה, וכן כתר נבואה וכתר משפט, היו נפרדים לאחר מות משה.

גם עיקרון הכרעת הרוב יסודו באדני התורה. תחילה נקבע בתורה שבכתב הכלל בנוגע לדיינים: "אַחֲרֵי רַבִּים לְהִטֹּת" (שמות כג, ב). לאחר מכן, בדברי חז"ל, ומאוחר יותר בתקנות הקהילות השונות, אומץ הכלל של הכרעת הרוב כמנגנון לקבלת החלטות מושכלות בהנהגת הציבור. עיקרון הכרעת הרוב הוא פרי פיתוח טבעי ומתבקש לכלל המבקש להסדיר את המחלוקת שבין בעלי הדעה והידע בדיני ציבור ובהכרעות שלטון. יפה ניסח זאת הרב זקס: "הפוליטיקה עניינה כוח, ובלב החזון האברהמי (=אמונה באל אחד. ש.ו.י.) נמצאת ביקורת הכוח. הכוח הוא מתקפה על עצם רעיון כבוד האדם. כשאני מפעיל עליך כוח, אני שולל את החופש שלך, והדבר מסוכן לשנינו... המונותיאזם מבית מדרשו של אברהם מבוסס על הרעיון שהאל החופשה רוצה שבני האדם חופשיים יעבדו אותו מתוך חופש... כיצד לתרגם את חופש הפרט לחופש הכלל".²⁷

אבות הליברליזם (מלשון liberal = חופש) ינקו את השראתם לתמונת החופש הגדולה מתוך סיפור יציאת מצרים, האקסודוס, שבו עם של עבדים יוצא מעבדות לחירות. סיפור יציאת מצרים הוא סיפור שחרור העבדים מכלליהם, אל תוך עיקרון של בחירה חופשית ולקיחת אחריות על מעשי האדם והשלכותיהם.²⁸ מייד לאחר קריעת ים סוף, העבדים המשוחררים מגיעים לכדי צמא במדבר. לאחר שנמצא הפתרון, ה' אומר לישראל כי גם לאנשים משוחררים יש מסגרת ברורה של בחירה והשלכותיה: "וַיֹּאמֶר אִם שָׁמוֹעַ תִּשְׁמַע לְקוֹל ה' אֱלֹהֶיךָ וְהִיָּשֵׁר בְּעֵינָיו תַּעֲשֶׂה וְהֶאֱזַנְתָּ לְמִצְוֹתָיו וְשִׁמַּרְתָּ כָּל חֻקָּיו כָּל הַמִּחְלָה אֲשֶׁר שָׁמַרְתָּ בְּמִצְרַיִם לֹא אֲשִׁים עֲלֶיךָ כִּי אֲנִי ה' רַפָּאֵךְ" (שמות טו, כו). מכאן למדו הוגי הדעות, כדוגמת תומאס הובס ואחרים, את עיקרון החירות השלילית,²⁹ שבו "אדם חופשי

26 נציין כאן את דברי השופט גדעון, לאחר שהעם ביקש להמליכו עליו – "לֹא אֶמְשַׁל אֶנִּי בָכֶם וְלֹא יִמְשַׁל בְּנֵי בָכֶם ה' יִמְשַׁל בָּכֶם" (שופטים ח, כג). לצערנו המשך הסיפור הוא היעדר משילות מוחלטת, עבודה זרה ושחיתות מוסרית כפי שהתבטאו בימיו של אבימלך. יש בכך כדי להעיד על הרעיון הנשגב של מלכות ה' ועל הקושי ביישומה במציאות האנושית.

27 הרב לורד פרופ' יונתן זקס, השותפות הגדולה, הוצאת מגיד (2013), עמ' 125.

28 וראו בספרו של הרב פרופ' יונתן זקס, השותפות הגדולה, בפרק ז העוסק בפוליטיקה של החופש. בפרק זה הוא סוקר את ההקשר שבין הדתות האברהמיות לבין תפיסות ליברליות והומניסטיות.

29 מרתק לקרוא בהקשר הזה את סטוארט מיל וישעיהו ברלין על המושגים של 'חירות שלילית' ו'חירות חיובית'.

הוא זה, אשר... לא מונעים ממנו לעשות מה שברצונו לעשות",³⁰ או בלשונו של ריה"ל: "עבד ה' הוא לבדו חופשי".³¹ גם בנושא חופש הדעות, הגדיל לעסוק הרב קוק באיסור מגבלת החופש המחשבתי והרוחני כתנאי לחירות הלאומית המעשית בארצנו: "עם אהבתי ללמוד וללמד את יסודי הדעות שלנו רחוק אני מלדרוש שלטון על דעותיו של איזה איש שיהיה שהוא בימינו דבר שאינו נשמע".³²

ראשוני ההוגים הדמוקרטיים עסקו גם בערך האחוה, שהינו ערך מרכזי במסורת הדמוקרטית הצרפתית. ערך זה הינו מהותי ביצירת חברה בריאה ערכית ומלוכדת, שכן הוא מחייב את הפרט להיות מחויב לזולת ולראות עצמו חלק מציבור רחב, בדרך ליצירת "ממלכת כהנים וגוי קדוש" (שמות יט, ו).

לפיכך אך טבעי שאבות הציונות העדיפו באופן טבעי ופשוט את שיטת השלטון הדמוקרטית (החדשנית ביותר בימים ההם) על פני כל שיטת שלטון קיימת, שכן היא מגלמת בתוכה את ערכי התורה והמסורת היהודית, מגבילה את השלטון באיזונים ובלמים לשם סמכות העם, ומחויבת לערכי ההומניזם של חירות ושוויון, היונקים מתוך היהדות. וכבר אמר בן-גוריון כי "שום תביעה פוליטית לא תצליח לאורך ימים אם לא תישען על יסוד מוסרי גדול".³³

חיבור מחודש בין הדבקים שהופרדו

אם ברצוננו לכוון במדינת ישראל חברת מופת שיש בה ערכים נעלים וסיפור עמוק עתיק ומתחדש, עלינו לחתור למורכבות ולראיית עומק, כלומר להיאבק בפשטנות ובפונדמנטליזם שהעולם נע לעברם. האיום על המסורת היהודית ועל הדמוקרטיה גם יחד, הוא בהיפרדות העם אל אוסף של פרטים שיש לכל פרט בודד מערכת הגנה משפטית וביטחונית, וחוסר בעומק זהותי ובמורכבות לאומית רחבה. זו הסכנה הקיומית שאליה העולם המודרני שועט בצעדים מהירים ובקצב מעריכי (אקספוננציאלי) בעקבות שינוי הטכנולוגיה שהמודרנה מזמנת לנו. המדובר בתופעה אוניברסלית בעיקר במדינות רווחה דמוקרטיות, אך כפי שתיאר ד"ר תומר פרסיקו "...אנו נידונים להתמודד עם חולשותיו (=של הליברליזם)... האיום שהוא הציב לזהויות הקהילתיות הפך מוחשי יותר, והחשש מפני שחיקן ריאלי יותר... החרדה משחיקתן של זהויות מסורתיות, לאומיות, אתניות ומגדריות".³⁴

הפתרון לרדידות התפיסתית שמפרידה אותנו זה מזה, נעוץ בתהליכים חברתיים ארוכים שייניבו פירות רק בשנות הדור הבא. וזו תכלית החינוך. חינוך איכותי מסוגל לשאול 'שאלות דריכה',³⁵ שאלות שידרכו את השומע והלומד לכדי חשיבה מחודשת ובירור עמדות. כאשר הנוער מתחיל לגבש את מקומו ותפיסתו בתוך החברה הכללית,

30 תומאס הובס, לוויתן, פרק 21.

31 רבי יהודה הלוי, מגדולי ההוגים והפייטנים בתקופת 'תור הזהב' שבספרד, בשירו 'עבדי הזמן'.

32 הרב אברהם יצחק הכהן קוק, אגרות הראי"ה, איגרת כ.

33 דוד בן גוריון, "אבטונומיה לאומית ויחסי שכנים", בתוך: אנחנו ושכנינו, הוצאת דבר, תל אביב תרצ"א (1931), עמ' קב.

34 ד"ר תומר פרסיקו, ליברליזם – שורשיו עקרוניתיו משבריו, הוצאת כנרת זמורה דביר, 2024, עמ' 80.

35 מושג פדגוגי חשוב שטבע בעל פה ד"ר מרדכי שלו לתלמידיו במכון 'כרם' להוראה.

במסגרת החוקים והמחויבות, המסורת והמודרנה, יש הכרח להטעינו במסר מורכב, שבו היהדות והדמוקרטיה שלובות זו בזו. בדרך זו יפתח הדור הבא נרטיב ואתוס שאינם מבוססים על מאזני כוח והכרעות הרוב, אלא על ברית יהודית מחודשת שיש בה מקום מלא לכלל הצרכים של השבטים השונים.³⁶

במובן הזה, יש לציבור הציוני-דתי תפקיד חשוב, שכן הרעיונות הגדולים של הציונות הדתית תפסו מקום מכובד וראוי בציבוריות היהודית והישראלית, ולפיכך יש לפסוע אל עבר הקומה הבאה: העמקת החינוך הזהותי לכינון חברת מופת יהודית בישראל. וכך כתב 'אור החיים' על עקרונות האחדות וההסכמה הלאומית הרחבה: "...כי מלכות ישראל תהיה מתקיימת כשהיו ישראל מתאספים ראשיהם יחד, ולא יהיו בד בבד שבזה יהיה סיבה שיתיחדו יחד שבטי ישראל. וכשישראל בגדר זה הנה הנם ברום גדר ההצלחות, ומלכותם תהיה בה הויה של קיום, וצא ולמד כי מיום שנחלקו הלבבות ונחלקו המלכיות מה עלתה בידם, וזאת סיבת עגלי ירבעם והבאים אחריו, כי ראש האובדן הוא הפירוד, וכלי המחזיק הברכה הוא השלום ויחוד הלבבות".

הדבר ניתן להיעשות במערכת החינוך המכשירה את הדור הבא. יש לנסח שפה שיש בה מחויבות עמוקה למדינת ישראל, מתוך מסורת יהודית ענפה, המבקשת להעמיק את הערכים הדמוקרטיים הנעלים. הדבר יכול גם להיעשות בשגרת היומיום של המוסד החינוכי, באמצעות העמקת פרקטיקות דמוקרטיות ויהודיות יומיומיות שיונהגו בכל מוסדות החינוך הציוני, כמו העשרת השיח, המחלוקת, מועצות התלמידים, בתי המדרש, יציאה למסעות היכרות בשבטי ישראל, וחתימה להקמת חברה טובה עוד יותר מתוך עומק עיוני ועשייה זהותית.

36 בהקשר זה יש לציין את מאמרו של ליאור טל-שדה "מהכרעת הרוב לשותפות: עקרונות לשיתוף פעולה צודק במדינה יהודית ודמוקרטית, בתוך: #יהודיתדמוקרטית – יוצרים שביל זהב ישראלי, הוצאת ידיעות ספרים, 2023.

